

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

Ὁ πόνος

Ο ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ ἔχει βαθύτατα συνδέσει τὸ θάνατο μὲ τὸν πόνο. Ἐχει συνδέσει τὴ ζωὴ μὲ τὸν πόνο. Ὁ Ἰησοῦς, πρὶν πεθάνει, πόνεσε ὅσο κανένας ἄλλος. Τὸ οὐσιαστικώτερο μέρος τῆς ζωῆς του ἦταν ὁ πόνος πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατο.

Ἡ στάση τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπέναντι τοῦ θανάτου δὲν εἶναι διόλου στωϊκῆ. Ὁ Μάρκος Αὐρήλιος λέει: «Τοῦτο μὲν οὖν κατὰ ἄνθρωπον ἐστὶ λελογισμένον, μὴ δυσχερῶς μηδὲ ὠστικῶς μηδὲ ὑπερηφάνως πρὸς τὸν θάνατον ἔχειν, ἀλλὰ περιμένειν ὡς μίαν τῶν φυσικῶν ἐνεργειῶν». Τὴ συμβουλή αὐτὴ δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ τὴ χτυπήσει ὁ Χριστιανισμὸς, ἀλλὰ δὲν ἔχει ἀνάγκη καὶ νὰ τὴ δώσει. Ὁ Χριστιανισμὸς δὲν ἐνδιαφέρεται νὰ σοῦ κάνει ἀνετώτερο τὸ θάνατο — ἢ ἀνετώτερη τὴ σκέψη τοῦ θανάτου —, ἀλλὰ ἐνδιαφέρεται νὰ σοῦ κάνει τὸ θάνατο σημαντικώτερο. Σημαντικώτερο καὶ ἀπὸ τὴ ζωὴ. Ἄν σ' αὐτό, δηλαδὴ στὸ νὰ γίνῃ ὁ θάνατος γιὰ σένα σημαντικώτερος, μπορεῖ νὰ βοηθήσει ὁ πόνος, τότε χρειάζεται κι' ὁ πόνος. Καὶ χρειάζεται ὅπωςδὴποτε ὁ πόνος. Ὁ σωματικὸς, ὁ πνευματικὸς, ὁ ψυχικὸς πόνος.

2.— Γιὰ νὰ μπῶ στὸ βαθὺ νόημα ποῦ ἔχει ὁ σύνδεσμος τοῦ Χριστιανισμοῦ μὲ τὸν πόνο, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ θάνατο, θὰ ζητήσω τὴ βοήθεια ἐνὸς μεγάλου Χριστιανοῦ ποῦ στὴ σύντομη ζωὴ του — ἔζησε μόνο σαρανταδύο χρόνια (ἀπὸ τὰ 1813 ὡς τὰ 1855) — γνώρισε καὶ τοὺς τρεῖς πόνους, τὸ σωματικόν, τὸ πνευματικόν καὶ

τὸν ψυχικὸ πόνον. Ὁ Χριστιανὸς αὐτός, ὁ Δανὸς Σαίρεν Κίρκεγκαρτ, τάβαλε στὸ τελευταῖο στάδιο τῆς ζωῆς του μὲ τὴν ἐκκλησία, μὲ κάθε ἐκκλησία, ρίχνοντας στὶς ἐκκλησίες ὅλων τῶν αἰώνων τὴ μομφή ὅτι τοὺς ἔλειψε ὁ ἠρωϊσμός καὶ ὅτι δὲν ἔχουν καμιά σχέση μὲ τὸν Χριστιανισμό τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ὁ Κίρκεγκαρτ ἔδειξε μεγάλη αὐστηρότητα στὴν ἐπίθεσή του· ὡστόσο, ἀδιάφορο ἂν εἶχε δίκιο ἢ ὄχι, ἡ ἐκκλησία ποὺ δέχθηκε τὴν ἔντονη ἐπίθεσή του δὲν μπορεῖ νὰ τὸν ἐπικαλεσθεῖ ὡς δικό της. Ὁ λόγος του δὲν ἦρθε ἀπὸ τὴν ἐκκλησία· ἦρθε ἀπὸ τὴ μοναξιά, ἀπὸ τὴν ἔρημο. Κι' ὁ λόγος του εἶναι μεγάλος, ἀλλὰ δὲν ἔχει ἀκόμα καρποφορήσει.

Ὁ Κίρκεγκαρτ ἔχει γράψει μερικὲς ἀπὸ τὶς ὠραιότερες σελίδες ποὺ ἔχουν ὡς τώρα γραφεῖ γύρω ἀπὸ τὸ θέμα τοῦ πόνου, τῆς λύπης, τοῦ πάσχειν. Θὰ τὶς ἔγραφε τάχα ὁ νέος αὐτὸς μὲ τὸ χλωμὸ καὶ σημαντικό πρόσωπο (σημαντικὸ καὶ μάλιστα ἄμορφο μᾶς ἐμφανίζει τὸ πρόσωπό του τὸ μολύβι τοῦ ἑξαδέρφου του ποὺ τὸν σκισάρισε), ἂν δὲν εἶχε ὁ ἴδιος πονέσει πολὺ; Ἴσως, ὄχι. Ἄν θέλετε, ὁπωσδήποτε ὄχι. Ἄλλὰ τί θὰ πεῖ αὐτό; Ὁ χαρούμενος δὲ μᾶς πείθει γιὰ τὴν ἀξία τῆς χαρᾶς του, γιὰ τὴ μεταφυσικὴ τῆς ἀξίας· ὁ πονεμένος μᾶς πείθει γιὰ τὴν ἀξία τοῦ πόνου. Κι' αὐτὸ μᾶς φθάνει.

Ὁ Κίρκεγκαρτ ξέρεي ὅτι δὲν ὑπάρχει ἄνθρωπος ποὺ νὰ διάλεξε τὸν πόνον, τὸ πάσχειν, ὡς σκοπὸ τῆς ζωῆς του· «ὅποιος πιστεύει ὅτι τόκαμε, ἀπατάει μονάχα τὸν ἑαυτό του». Χρειάζεται μιὰ «θεικὴ καθοδήγηση» γιὰ νὰ γεννηθεῖ ἡ ἐπιθυμία τοῦ πόνου στὴν καρδιά τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ «φυσικὸς ἄνθρωπος» δὲ μπορεῖ ποτὲ νὰ ἐπιθυμήσει ἓνα τέτοιο πράγμα. «Πρέπει νὰ σημειωθεῖ μέσα σ' ἓναν ἄνθρωπο ἢ πιὸ βαθειὰ ἀλλαγὴ γιὰ νὰ φθάσει νὰ πιστέψει στὸ μυστικὸ τοῦ πόνου». Πρέπει νὰ διδαχθεῖ τὸ μυστικὸ αὐτὸ «ἀπὸ τὸν Μοναδικὸ ποὺ βγῆκε στὸν κόσμον μὲ τὴν πρόθεση νὰ θελήσει νὰ πονέσει». Ὁ Μοναδικὸς εἶναι ὁ Ἰησοῦς.

«Καίπερ ὦν υἱός, ἔμαθεν ἀφ' ὧν ἔπαθεν τὴν ὑπακοήν», λέει ὁ Παῦλος στὴν ἐπιστολὴ του «πρὸς Ἑβραίους». Καὶ ὁ Κίρκεγκαρτ παίρνει τὴ φράση αὐτὴ τοῦ Παύλου καὶ τὴν ἀναλύει. Ὁχι, δὲν τὴν ἀναλύει, ἀλλὰ τὴ συνθέτει μὲ τὴν ἀποστολὴ τοῦ ἀνθρώπου. «Ἡ σχολὴ τοῦ πόνου μορφώνει γιὰ τὴν αἰωνιότητα», λέει ὁ Κίρκεγκαρτ. Ὁ πόνος εἶναι ὁ μεγάλος παιδαγωγός. Κι' αὐτὸν τὸν Ἰησοῦ τὸν ἔμαθε ὁ πόνος νὰ ὑπακούει· τὰ «πάθη» του τοῦ

δίδαξαν τὴν ὑπακοή. Ὁ Ἰησοῦς εἶπε: «πάτερ, εἰ βούλει παράνεγκε τοῦτο τὸ ποτήριον ἀπ' ἐμοῦ· πλὴν μὴ τὸ θέλημά μου ἀλλὰ τὸ σὸν γινέσθω». Καὶ σχολιάζει ὁ Κίρκεγκαρτ: «Τὸ ὅτι τὸ εἶπε αὐτὸ (ὁ Ἰησοῦς), εἶναι τὸ πρῶτο μέρος τῆς ὑπακοῆς, καὶ τὸ ὅτι τ' ἄδειασε τὸ πικρὸ ποτήρι εἶναι τὸ δεύτερο. Ἄν, χωρὶς νὰ πεῖ ὅτι εἶπε, ἄδειαζε τὸ πικρὸ ποτήρι, ἡ ὑπακοή του δὲ θάταν τέλεια. Στὴν ὑπακοή ἀνήκει ἐπίσης, καὶ πρὶν ἀπ' ὅλα, ἡ παρακλητικὴ ἐρώτηση καὶ ἡ ἐρωτηματικὴ παράκληση: ἂν εἶναι τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς, καὶ ἂν δὲ μπορεῖ νὰ γίνῃ ἄλλιως. Ἔτσι ἦταν ἡ ζωὴ τοῦ ὑπακοῆ, ὑπακοή μέχρι θανάτου, μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ σταυροῦ. Ἐκεῖνος ποὺ ἦταν ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ζωὴ, ἐκεῖνος ποὺ δὲν εἶχε ἀνάγκη νὰ μάθῃ τίποτα, ἔμαθε τὸ ἓνα, ἔμαθε τὴν ὑπακοή. Σὲ τόσο στενὴ σχέση βρίσκεται ἡ ὑπακοή μὲ τὴν αἰώνια ἀλήθεια, ὥστε ἐκεῖνος ποὺ εἶναι ἡ ἀλήθεια μαθαίνει τὴν ὑπακοή».

Καὶ προχωρεῖ ὁ Κίρκεγκαρτ: «Ἄν τὰ πράγματα εἶχαν ἔτσι, ὥστε ἡ ὑπακοή νὰ διαδέχεται αὐτόματα τὸν πόνο, τότε θὰ ἦταν εὐκόλο νὰ βρεθεῖ ἐκεῖνος ποὺ θὰ εἶχε τὸ θάρρος νὰ διαλέξῃ τὸν πόνο, καθὼς κ' ἐκεῖνος ποὺ, ὅταν θὰ ρχόταν ὁ πόνος σ' αὐτόν, θὰ εἶχε τὸ θάρρος νὰ μακαρίσῃ τὸν ἑαυτὸ του. Ἄλλὰ τὰ πράγματα δὲν εἶναι ἔτσι· μὲ τὴ μάθηση δὲν πάνε ὅλα τόσο εὐκόλα. Ὁ πόνος εἶναι, ἂν μιλήσουμε ἀνθρώπινα, ὁ πρῶτος κίνδυνος, ἀλλὰ ὁ ἄλλος κίνδυνος, ὁ ἀκόμα ἀπαισιώτερος, εἶναι τὸ νὰ μὴ μάθουμε τὴν ὑπακοή». Ὁ πόνος, χωρὶς τὴν ὑπακοή, χωρὶς τὴ συμμόρφωση, εἶναι τὸ φοβερώτερο ἀπ' ὅλα. Σβύνει τὸ πνεῦμα, ὁδηγεῖ στὴν ἀπελπισία. Ἐπειδὴ, ἀκριβῶς, ὁ πόνος εἶναι τόσο ἐπικίνδυνος, «γι' αὐτὸ ἔχουμε δίκιο λέγοντας», προσθέτει ὁ Κίρκεγκαρτ, «ὅτι ἡ σχολὴ αὐτὴ (ἡ σχολὴ τοῦ πόνου) μορφώνει γιὰ τὴν αἰωνιότητα». Ὅλα τ' ἄλλα ποὺ μαθαίνουμε στὴ ζωὴ, τὰ μαθαίνουμε στρέφοντας τὸν ἑαυτὸ μας πρὸς τὰ ἔξω· καὶ παρ' ὅλες τὶς γνώσεις μας μπορεῖ ὁ ἑαυτὸς μας νὰ μείνῃ ἓνας ἄγνωστος. «Ὁ πόνος, ἀντίθετα, στρέφει τὸν ἄνθρωπο πρὸς τὰ μέσα». Ἄν τὸ πετύχει αὐτὸ ὁ ἄνθρωπος, χωρὶς νὰ ἐπιχειρήσῃ μιὰν ἀπελπισμένη ἀντίσταση, τότε ἀρχίζει ἡ μεγάλη μάθηση. «Ὅταν πάσχει ἓνας ἄνθρωπος καὶ θέλει νὰ μάθῃ ἀφ' ὧν ἔπαθεν, τότε μαθαίνει ἀδιάκοπα κάτι γιὰ τὸν ἑαυτὸ του καὶ γιὰ τὴν σχέση του μὲ τὸ Θεό· κ' αὐτὸ εἶναι τὸ σημεῖο ποὺ δείχνει ὅτι μορφώνεται γιὰ τὴν αἰωνιότητα». Ἡ σχολὴ τοῦ πόνου εἶναι ἓνας ἀργὸς καὶ

βαθμιαῖος θάνατος, εἶναι «ἕνα θνήσκειν, εἶναι οἱ σιωπηλὲς ὦρες ἑνὸς θνήσκειν» στὴ σχολή αὐτή, ὑπάρχει στὸ μάθημα πάντοτε σιωπῆ». «Μόνον ὁ πόνος μορφώνει γιὰ τὴν αἰωνιότητα· γιατί ἡ αἰωνιότητα βρίσκεται στὴν πίστη, ἀλλὰ ἡ πίστη βρίσκεται στὴν ὑπακοή καὶ ἡ ὑπακοή στὸν πόνον. Ἡ ὑπακοή δὲν ὑπάρχει ἔξω ἀπὸ τὸν πόνον, ἡ πίστη δὲν ὑπάρχει ἔξω ἀπὸ τὴν ὑπακοή, ἡ αἰωνιότητα δὲν ὑπάρχει ἔξω ἀπὸ τὴν πίστη».

3. — Μὲ ὅσα λέει ὁ Κίρκεγκαρτ δὲν ἀποδεικνύει, βέβαια, τίποτα. Ἀλλὰ πῶς μπορούμε νὰ ζητήσουμε ἀποδείξεις γιὰ ὅσα δὲ μπορεί νὰ τὰ συλλάβει ἡ γνώση; Ὁ πόνος, ὁ βαθὺς καὶ μεγάλος, εἶναι πέρα ἀπὸ κάθε γνώση. Ἡ μόνη του σχέση με τὴ γνώση εἶναι ὅτι ἡ ἴδια ἡ γνώση, γιὰ τὸν ἄνθρωπο τὸν ἀληθινό, εἶναι πόνος. Τὸ λέει καὶ ὁ Ἐκκλησιαστής: «ὁ προστιθεὶς γνώσιν προσθήσει ἄλγημα». Ἡ γνώση ὁδηγεῖ στὸν πόνον, ἐνῶ ὁ πόνος δὲν ὁδηγεῖ στὴ γνώση, ἀλλὰ ὁδηγεῖ τὸ πνεῦμα κάπου ἄλλου, ὅπως καὶ ὁ θάνατος τὸ ὁδηγεῖ ἄλλου. Ὁ πόνος, ὁ πρόδρομος τοῦ θανάτου μέσ' στὴν ἴδια τὴ ζωὴ, ὁδηγεῖ τὸ πνεῦμα πέρα ἀπὸ τὴ γνώση, στὸ Θεό, στὴν αἰωνιότητα, στὸ πᾶν.

Μετὰ τὸν Κίρκεγκαρτ, τὸν ἄμεμπτο καὶ τὸν ἀγνό, ποὺ εἶπε τὶς μεγάλες λέξεις ὅτι τὴν ἀγνότητα «δὲ μπορεί οὔτε ὁ θάνατος νὰ τραυματίσει θανάσιμα», ἄς πᾶμε στὸν ἔνοχο καὶ ἁμαρτωλό, στὸν Ὁσκαρ Οὐάιλντ. Μίλησε κι' αὐτὸς γιὰ τὸν πόνον, ἀφοῦ τὸν γνώρισε καὶ πόνεσε πολὺ· κ' ἔγραψε κι' αὐτὸς μερικὲς ἀπὸ τὶς ὠραιότερες σελίδες ποὺ ἔχουν γραφεῖ ὡς τώρα γιὰ τὸν πόνον. Οἱ σελίδες αὐτὲς βρίσκονται στὸ «De profundis». Τὸν πόνον τὸν παίρνει ὁ Ἄγγλος ποιητὴς ἄλλοτε ὡς ἄλγος καὶ ἄλλοτε ὡς λύπη, ὡς θλίψη. Στὸν Ἰησοῦ ποὺ εἶπε «περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχὴ μου ἕως θανάτου», συνδυάσθηκε ἡ λύπη, ἡ θλίψη, με τοὺς φοβερότερους σωματικούς πόνους, με τὴν ἀναμονὴ τῶν σωματικῶν αὐτῶν πόνων, ἀλλὰ καὶ τῶν ψυχικῶν. Ἄς πούμε ὅτι ὅλα αὐτὰ ὑπάρχουν μαζὶ καὶ ἄς μὴ τὰ ξεχωρίσουμε.

Τὸ προανάκρουσμα τοῦ Ὁσκαρ Οὐάιλντ στὶς σελίδες του γιὰ τὸν πόνον — τὶς καλύτερες σελίδες ποὺ ἔχει γράψει — εἶναι ἡ φράση: «Ὅπου ὑπάρχει θλίψη, ἐκεῖ ὑπάρχει γῆ ἱερή». Γιὰ νὰ μπεῖ στὸ θέμα του, ξεκινᾷ ἀπὸ τοὺς στίχους δυὸ ποιητῶν, τοῦ Γουόρσγουορθ καὶ τοῦ Γκαίτε. Ὁ πρῶτος, ὁ Ἄγγλος, λέει σ' ἕνα στίχο του ὅτι ὁ πόνος, τὸ πάσχειν, «ἔχει τὴ φύση τοῦ ἀπείρου». Καὶ ὁ δεῦτερος, ὁ Γερμανός, λέει ὅτι «ὁποῖος ποτὲ δὲν ἔφαγε με

δάκρυα τὸ φωμί του, ὅποιος δὲν πέρασε ποτὲ θλιμμένες νύχτες θρηνώντας ἐπάνω στὸ κρεβάτι του, αὐτὸς δὲ σὰς γνωρίζει, ὡς οὐράνιες δυνάμεις». Τὸ τετράστιχο τοῦ Γκαίτε, σὲ μετάφραση τοῦ Κάρλαϊλ, τὸ εἶχε πρὶ πολλὰς φορές στὸν Ὁσκαρ Οὐάιλντ ἢ μητέρα του. Ἀλλὰ ὁ γιὸς δὲν ἤθελε ν' ἀκούσει. Μισοῦσε, ὅπως μᾶς λέει, καὶ τὰ δυό: καὶ τὸ πάσχειν καὶ τὴ θλίψη. Τὰ θεωροῦσε ὡς τρόπους καὶ μορφὲς τῆς ἀνθρώπινης ἀτέλειαι. Ἦρθε, ὅμως, ἡ ὥρα πού πόνεσε κι' αὐτὸς, ὁ ἀλαζονικὸς ὑβριστὴς τοῦ πόνου. Καὶ πόνεσε πολὺ. Καὶ τότε κατάλαβε ὅτι τὸ πάσχειν «εἶναι πραγματικὰ μιὰ ἀποκάλυψη». Καὶ γράφει: «Διακρίνει κανένας (ὅταν πάσχει) πράγματα πού δὲν εἶχε διακρίνει πρὶν ποτέ».

«Πίσω ἀπὸ τὴ χαρὰ καὶ τὸ γέλιο», λέει ὁ Ὁσκαρ Οὐάιλντ, «μπορεῖ νὰ ὑπάρχει μιὰ ἰδιοσυγκρασία ἀξεστη, σκληρὴ καὶ ἀναίσθητη. Ἀλλὰ πίσω ἀπὸ τὴ θλίψη ὑπάρχει πάντοτε θλίψη. Ὁ πόνος, ἀντίθετα ἀπὸ τὴ χαρὰ, δὲ φορεῖ μάσκα». Καὶ προσθέτει: «... ἀπὸ θλίψη πλάσθηκαν οἱ κόσμοι, καὶ στὴ γέννα ἑνὸς παιδιοῦ ἢ ἄστρου ὑπάρχει πόνος». Ἄλλοτε, πρὶν ἀπὸ τὴ βαρεῖα δοκιμασία του καὶ τὴ φυλακὴ, πίστευε ὁ Ὁσκαρ Οὐάιλντ — καὶ τὸ λέει, συνεχίζοντας στὸ «De profundis» τῆ σειρὰ τῶν συλλογισμῶν του — ὅτι ἡ δυστυχία στὸν κόσμον δείχνει πῶς ὁ Θεὸς δὲν ἀγάπησε τὸν ἄνθρωπον, καὶ ὅτι ὅπου κι' ἂν ὑπῆρχε κάποια θλίψη, ἀκόμα κ' ἡ θλίψη ἑνὸς παιδιοῦ πού κλαίει σ' ἓνα περβολάκι γιὰ ἓνα λάθος πού ἔκαμε ἢ δὲν ἔκαμε, ὀλόκληρη ἢ ὀψη τῆς Δημιουργίας χαλοῦσε ἀπόλυτα. «Τώρα μού φαίνεται», λέει ὁ Ὁσκαρ Οὐάιλντ, «ὅτι ἡ ἀγάπη ὁποιοῦδήποτε εἶδους εἶναι ἡ μόνη δυνατὴ ἐξήγηση τῆς τόσο μεγάλης ποσότητος πόνου πού ὑπάρχει στὸν κόσμον. Δὲ μπορῶ νὰ συλλάβω μιὰν ἄλλη ἐξήγηση. Εἶμαι πεπεισμένος ὅτι δὲν ὑπάρχει ἄλλη, καὶ ὅτι ἂν ὁ κόσμος ἔχει ἀληθινὰ πλασθεῖ, ὅπως εἶπα, ἀπὸ θλίψη, τότε πλάσθηκε ἀκριδῶς μὲ τὰ χέρια τῆς ἀγάπης. . .».

Καὶ ὁ ἄθρησκος Ὁσκαρ Οὐάιλντ πού λέει ὅτι ἡ θρησκεία μὲ τὰ ἐξωτερικὰ τῆς σύμβολα δὲ μπορεῖ νὰ τὸν βοηθήσει (ἀλλὰ πού λέει, ἐπίσης, ὅτι οὔτε ἡ γνώση μπορεῖ νὰ τὸν βοηθήσει), φθάνει, ἀκολουθώντας τὸ δρόμον τοῦ πόνου καὶ τῆς ἀγάπης, στὸν Ἰησοῦ, στὸ μεγάλο τέρμα, στὴ μεγάλη ἀρχή. Καὶ παραδίνεται μὲ τὶς ὠραιότερες λέξεις καὶ τὰ ὠραιότερα νοήματα σ' ἐκεῖνον πού «ὅ,τι ἦταν ὁ Θεὸς γιὰ τὸν πανθειστή, ἦταν ὁ ἄνθρωπος γι'

αυτόν», σ' εκείνον που «έκαμε τὸν ἑαυτό του νᾶναι ἡ εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου τῶν θλίψεων», σ' εκείνον που, ὕστερ' ἀπὸ τὴ δική του παρουσία στὴ γῆ, μονάχα ἔνας μπορεί, κατὰ τὸν Ἄγγλο ποιητὴ, νὰ σταθεῖ πλάι του ὡς Χριστιανός: ὁ Φραγκίσκος τῆς Ἀσσίζης. Ὁ Ὁσκαρ Οὐάιλντ λέει: «Ἡ ζωὴ ὀλόκληρη τοῦ Χριστοῦ — τόσο τέλεια μπορούν ἡ θλίψη καὶ ἡ ὀμορφιὰ νὰ γίνουν ἓνα πράγμα στὸ νόημά τους καὶ στὴν ἐκδήλωσή τους — εἶναι πραγματικὰ ἓνα εἰδύλλιο». Μὲ τὸν βέβηλο καὶ ἀμαρτωλὸ Ὁσκαρ Οὐάιλντ «συννεπορεύθη» ὁ Ἰησοῦς πρὸς τὴν κώμη που ὀνομάζεται «Ἐμμαούς».

4.—Ὁ πόνος εἶναι, ἀληθινά, τὸ μεγαλύτερο μυστήριον στὸν κόσμον, τὸ «mysterium magnum». Γιατί ὑπάρχει ὁ πόνος; Τὸ ὅτι ὑπάρχει χαρὰ, αὐτὸ δὲν εἶναι πρόβλημα. Λέμε ὅτι ἡ χαρὰ εἶναι αἴσθημα. Δὲν εἶναι οὔτε κἂν αἴσθημα. Καὶ πάντως δὲν εἶναι αἴσθησις. Εἶναι, καθαρὰ φυσιολογικά, μονάχα ἡ ἀπουσία τοῦ πόνου, κάτι ἀρνητικὸ ἢ, ἔστω, οὐδέτερο. Καὶ ὅπως δὲν εἶναι αἴσθησις, ἔτσι δὲν εἶναι οὔτε αἴσθημα. Ἀφοῦ δὲν τὴν αἰσθάνεται τὸ σῶμα, δὲν τὴν αἰσθάνεται οὔτε ἡ ψυχὴ, οὔτε τὸ πνεῦμα. Ἀπλούστατα, κι' αὐτὸ που λέμε αἴσθημα χαρᾶς εἶναι μονάχα ἡ ἀπουσία τοῦ πόνου ἢ τῆς λύπης. Τὸν πόνον τὸν αἰσθάνονται, ὡς πόνον σωματικόν, καὶ τὰ ζῶα. Κ' ἐμεῖς οἱ ἄνθρωποι ἔχουμε κάτι περισσότερο ἀπὸ τὸ αἴσθημα τοῦ πόνου. Ἔχουμε τὴ συνείδηση τοῦ πόνου. Ἔχουμε τὴ συνείδηση ὅτι ὁ πόνος, ὁ σωματικὸς καὶ ὁ ψυχικὸς, εἶναι κάτι τὸ ἀτέλειωτο, ἐγγίζει τὴν αἰωνιότητα καὶ τὸ θάνατον, «ἔχει τὴ φύση τοῦ ἀπείρου», ὅπως λέει πολὺ σωστὰ ὁ Γουόρσγουορθ. Ὁ κόσμος ὀλόκληρος εἶναι γεμάτος ἀπὸ πόνον. Πῶς συμβαίνει αὐτό; Τί νόημα ἔχει αὐτὸ τὸ μυστήριον; Καὶ ἂν ἀκόμα δὲν ἦταν ἡ χαρὰ κάτι τὸ οὐδέτερον, καὶ εἶχαμε τὸ δικαίωμα νὰ ποῦμε ὅτι ὁ κόσμος εἶναι γεμάτος ἀπὸ χαρὰ, ἡ διαπίστωση αὐτὴ θᾶταν ἡ ἀπλή διαπίστωση ἑνὸς φυσικοῦ γεγονότος. Τὸ γεγονός αὐτό, ἂν ἦταν γεγονός, θᾶταν ἰσάξιο καὶ θὰ εἶχε τὴν ἴδιαν σημασίαν μὲ τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἄνθρωποι καὶ τὰ ζῶα τρῶνε ἢ πίνουσι ἢ πηδοῦσι ἢ χασμουριοῦνται. Δὲ μπορούμε νὰ ποῦμε τὸ ἴδιον γιὰ τὸν πόνον. Αὐτὸς δὲν εἶναι διόλου φυσικὸς ἢ αὐτονόητος. Ὁ Ὁσκαρ Οὐάιλντ τὸν συνδυάζει καὶ μὲ τὴ γένεση τῶν ἀστρῶν. Ἡ ἔκφρασις εἶναι ποιητικὴ. Αὐτό, ὅμως, δὲ μειώνει τὴν ἀξίαν τῆς. Ποιὰ μεγάλῃ ἔκφρασις δὲν εἶναι, τάχα, ποιητικὴ; Ἄν ὑπάρχει ποίησις στὸν κόσμον, ὑπάρχει οὐσιαστικὰ μόνον ἡ προπάντων

γιατί υπάρχει πόνος και γιατί υπάρχει θάνατος. Δεν είναι διόλου κάτι τὸ ἀπλὸ καὶ κάτι αὐτονόητο: τὸ ὅτι πονᾶμε. Τὸ ποτάμι τρέχει, ποτίζει, δροσίζει ὁ ἀέρας φυσάει, ἀλλάζει τὶς θερμοκρασίες καὶ ἰσορροπεῖ τὰ καθεστῶτα πυκνότητος τῆς ἀτμοσφαιρας· ὁ πόνος τί κάνει μέσ' στὴ φύση; Γιατί μέσα στὰ τόσα φυσικὰ καὶ αὐτονόητα ὑπάρχει αὐτὸ τὸ μυστήριον;

Ὁ Νίτσε νόμισε ὅτι, γιὰ νὰ φανεῖ ἀντιχριστιανικός, ἔπρεπε σ' ὀλόκληρη τὴ φιλοσοφία του ν' ἀγνοήσει ἢ νὰ περιφρονήσει τὸν πόνον καὶ τὴ συμπόνια. Κ' ἔτσι κατάφερε μονάχα νὰ γίνῃ ὀλόκληρη ἡ φιλοσοφία του (ὅπως ἦταν, οὐσιαστικά, καὶ ἡ ἀθάνατος ζωὴ του) ἕνας μορφασμὸς πόνου. Ὁ Μιχαὴλ - Ἄγγελος, χωρὶς νᾶναι λιγώτερο προβληματικός, ἦταν πιὸ εὐλικρινής. Δεν πόνεσε μόνο, ἀλλὰ καὶ ὕμνησε τὸν πόνον, ὡς ζωγράφος καὶ ὡς γλύπτης, ἀλλὰ καὶ σὲ στίχους του. Κι' ὁ πόνος εἶναι ἀληθινὰ ἄξιος νὰ ὕμνηθῇ. Ἀφοῦ δὲ μπορούμε νὰ τὸν ἐξηγήσουμε, πρέπει νὰ τὸν ὑμνοῦμε.

Βέβαια, μπορούμε νὰ ἐξηγήσουμε — ὄχι πάντοτε, ἀλλὰ συχνά — τὸ συγκεκριμένο λόγο πού μᾶς κάνει νὰ πονᾶμε σωματικά ἢ ψυχικά. Δὲ μπορούμε, ὅμως, νὰ ἐξηγήσουμε, οὔτε καν νὰ συλλάβουμε, τὸ γεγονός ὅτι ὑπάρχει στὸν κόσμον ὁ πόνος. Ὅταν ἔχουμε πολλὰ ὄρεα νὰ φᾶμε ἢ νὰ κοιμηθῶμε, πεινᾶμε ἢ νυστάζουμε. Ξέρουμε, ὅμως, πολὺ καλὰ σὲ τί σωματικὲς ἀνάγκες ἀνταποκρίνεται τὸ φαγητὸ ἢ ὁ ὕπνος καὶ ποιά εἶναι τ' ἀποτελέσματά τους. Ποιὸ εἶναι, τάχα, τὸ φυσικὸ ἀποτέλεσμα πού προκαλεῖ ὁ πόνος, ἔστω ὁ καθαρὰ σωματικὸς πού τὸν ξυπνάει ἕνα τραῦμα ἢ ὀποιαδήποτε ἄλλη ὀργανικὴ βλάβη ἢ ἀφορμὴ; Ἐνῶ ὁ ὕπνος ἱκανοποιεῖ τὴ νύστα καὶ τὸ φαγητὸ τὴν πείνα, καὶ ξέρουμε καλὰ ποιὲς φυσιολογικὲς συνέπειες ἔχουν γιὰ τὴ διατήρηση τοῦ ὀργανισμοῦ μας, ὁ πόνος δὲ θεραπεύει τὸ τραῦμα ἢ τὴν ὀποιαδήποτε ὀργανικὴ βλάβη, δὲν ἔχει κανένα φυσιολογικὸ ἀποτέλεσμα. Εἶδοποιεῖ — λένε — τὴ συνείδηση ὅτι κάτι κακὸ συμβαίνει· ἀλλὰ εἶναι τάχα κι' αὐτὴ ἡ στιγμιαία φυσιολογικὴ ἀποστολὴ του διαπιστωμένη; Ὁ πόνος εἶν' ἕνα ἀπὸ τὰ μεγάλα ἀκραία γεγονότα, ὅπως ὁ θάνατος.

Ὁ περίφημος γιατρὸς καὶ χειρουργὸς Κάρλ Λούντβιχ Σλάιχ, ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ φωτεινὰ πνεύματα τοῦ αἰῶνα μας πού ὁ Γιούγκ τὸ παραλληλίζει μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ Παράκελσου στὴν ἐπαναστατικὴ σημασία του γιὰ τὴν ἰατρικὴ, ταυτίζει ἀπόλυτα τὴ φυσιολο-

γική έννοια τού σωματικού με τή φυσιολογική έννοια τού ψυχικού πόνου και θεωρεί άσημαντή τή θεωρία τών νευρολόγων εκείνων πού λένε ότι ή σημασία τού πόνου (φυσικά, τού σωματικού) έξαντλείται στην άποστολή, πού έχει, νά είδοποιεί τόν άνθρωπο γιά έναν επικείμενο κίνδυνο. 'Ο Σλάιχ δέν προχωρεί στη βαθύτερη σύλληψη τής σημασίας τού πόνου, αλλά με τίς παρατηρήσεις του ξεκαθαρίζει τò έδαφος από τίς πρόχειρες νευρολογικές θεωρίες γύρω από τò μεγάλο αυτό πρόβλημα. Κι' άνοίγοντας έτσι τò δρόμο, δίνει σ' έμάς τò δικαίωμα νά θέσουμε μερικά βασικά έρωτήματα: "Αν ό πόνος ύπάρχει μόνο και μόνο γιά νά μάς προειδοποιεί ότι κάποιος κίνδυνος μάς άπειλεί, πώς δικαιολογείται τò γεγονός ότι ή προειδοποίηση αυτή γίνεται σχεδόν πάντοτε όταν ό κίνδυνος είναι μικρός, και γίνεται σπανιώτατα όταν ό κίνδυνος είναι μεγάλος; Για μιá πάθηση τού έγκεφάλου ή τής καρδιάς μάς προειδοποιεί μόνο σπάνια ό πόνος (και πάντως ποτέ ως πόνος τού ίδιου τού έγκεφάλου ή τής ίδιας τής καρδιάς), ενώ γιά μιá πάθηση τών δοντιών μας μάς προειδοποιεί πάντοτε άνελλιπέστατα. Τί είδους φρουρός είναι αυτός πού καλεϊ σέ συναγερμό τίς αισθήσεις μας, όταν ό κίνδυνος είναι μικρός, και άδιαφορεί όταν πλησιάζουν δυνάμεις ισχυρές πού άπειλούν τή ζωή μας ή στην προσέγγιση τέτοιων φοβερών δυνάμεων άλλοτε δίνει τò σήμα τού κινδύνου και άλλοτε όχι; Χαρακτηριστική είναι ή περίπτωση τού καρκίνου, δηλαδή ή σχέση τού πόνου με τόν καρκίνο. Σε μιá διάλεξή του γιά τόν καρκίνο (πού τήν παρεμβάλλει όλόκληρη στα συναρπαστικά άπομνημονεύματά του), ό μεγάλος χειρουργός Φερδινάνδος Ζάουερμπρουχ τονίζει ιδιαίτερα τò γεγονός ότι ό καρκίνος — ή άσθένεια πού άν δέν τήν προλάβεις έντοπισμένη, δηλαδή ως μονάχα τοπική βλάβη, οδηγεί άναπότρεπτα στο θάνατο — άρχίζει μυστικά, «όπως ρίχνεται στον άνθρωπο τή νύχτα ό κλέφτης, χωρίς πόνους...». Καί συμπληρώνει ό Ζάουερμπρουχ τή σχετική παρατήρησή του σ' ένα άλλο σημείο τής όμιλίας του λέγοντας: «Μόνον όταν εισδύει ό όγκος στα γειτονικά μέρη και καταστρέφει τò περιβάλλον του, μόνο τότε έρχονται οί πόνοι. 'Αλλά τότε είναι συχνά πολύ άργά». Τί σημαίνει αυτό; Τί γίνεται ή θεωρία πού λέει ότι ή άποστολή τού πόνου είναι νά προειδοποιεί γιά τόν κίνδυνο πού έπέρχεται; Τί νόημα έχει ή μάταιη προειδοποίηση ή μάλλον είδοποίηση πού σημειώνεται όταν είναι πια πολύ άργά; 'Αφού ή βλάβη έχει άρ-

χίσει και τὸ νεόπλασμα ἔχει ἀναπτυχθῆναι, γιατί — ἂν εἶναι ὁ πόνος πραγματικὰ ταχμένος νὰ προειδοποιεῖ γιὰ τὸν κίνδυνον μὲ τὸ σκοπὸ νὰ λάβει ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεσματικὰ μέτρα γιὰ τὴν ἀντιμετώπισή του — νὰ μὴν ἀρχίζει ὁ πόνος ὅσο ὑπάρχει ἀκόμα καιρὸς γιὰ μιὰν ἀποτελεσματικὴ ἀμυντικὴ ἐπιχείρηση, δηλαδὴ ἐγχείρηση; Εὐτυχῶς ἡ διάγνωση τοῦ καρκίνου γίνεται καὶ μὲ πολλοὺς ἄλλους τρόπους πρὶν ἀρχίσουν οἱ πόνοι, κ' ἔτσι ἡ παράλειψη τοῦ πόνου νὰ εἰδοποιῆσει ἐγκαίρως τὸν ἄρρωστο δὲν εἶναι μοιραία γιὰ τὴ ζωὴ ὄλων τῶν ἀνθρώπων ποὺ προσβάλλονται ἀπὸ καρκίνο. Γιατί, ὅμως, σημειώνει ὁ πόνος τὴν παράλειψη αὐτὴ (ποὺ εἶναι, ὡστόσο, μοιραία γιὰ πολλοὺς ἄρρώστους) καί, ἀφοῦ ἔρχεται ὅταν εἶναι συνήθως ἀργά, δὲν ἔρχεται λίγο νωρίτερα; Ἡ ἀπάντηση εἶναι ἀπλούστατη: ὁ πόνος δὲν ἔχει τὴν ἀποστολὴ νὰ εἰδοποιεῖ γιὰ τὸν κίνδυνον ποὺ ἀπειλεῖ τὴ ζωὴ. Ἄν τὴν εἶχε τὴν ἀποστολὴ αὐτὴ, θάταν εὐσυνείδητος καὶ θάκανε ἀνελλιπέστατα τὸ καθήκον του. Ὁ ὀδοντόπνονος δὲ θάταν ἔτσι ἀπὸ τοὺς ὀξύτερον πόνους, ἂν ἀποστολὴ τοῦ πόνου ἦταν ἡ προστασία τῆς ζωῆς. Ὁ πόνος προστατεύει κάτι πολὺ σπουδαιότερο: προστατεύει τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ψυχὴ.

Ἄλλὰ καὶ ἂν ἀκόμα παραδεχθῶμε ὅτι ὁ σωματικὸς πόνος προειδοποιεῖ — ἔστω, κάπου - κάπου, μὲ τρόπο φυσιολογικὰ ἀνισόρροπο — γιὰ τὸν κίνδυνον ποὺ ἔρχεται, πῶς μπορούμε νὰ ἐρμηνεύσουμε, μὲ βάση τὴ νευρολογικὴ αὐτὴ θεωρία, τὴ σημασίαν τοῦ ψυχικοῦ πόνου ποὺ δὲν προειδοποιεῖ ποτὲ γιὰ τίποτα; Κι' ἀφοῦ δὲ μπορούμε νὰ ἐρμηνεύσουμε φυσιολογικά, δηλαδὴ σὲ σχέση μὲ τὴ φυσιολογικὴ του συνέπεια ἢ σκοπιμότητα, τὸν ψυχικὸ πόνον, δὲ μπορεῖ νὰ σταθεῖ καὶ ὁποιαδήποτε φυσιολογικὴ ἐρμηνεία τοῦ σωματικοῦ πόνου. Ἡ ἔχουν τὴν ἴδια φυσιολογικὴ ἀποστολὴ οἱ πόνοι — οἱ σωματικοὶ καὶ οἱ ψυχικοὶ — ἢ δὲν ἔχουν ἀπλούστατα καμιά. Τὸ δεύτερον εἶναι τὸ πιὸ πιθανόν.

Ὅπως δὲ μπορούμε νὰ συλλάβουμε τὸ θάνατον, ὅπως δὲ μπορούμε νὰ συλλάβουμε τὴν ἀρχὴν τοῦ κόσμου ἢ τὸ ἄπειρον, ἔτσι δὲ μπορούμε νὰ συλλάβουμε καὶ τὸν πόνον. Ἀνήκει κι' αὐτὸς στὸ ἀπόλυτον ἄγνωστον, δηλαδὴ σ' ἐκεῖνον ποὺ ξεπερνάει τὰ ὄρια τοῦ νοῦ καὶ πού, ὅσο κι' ἂν αὐξάνουν οἱ γνώσεις μας, δὲ θά μπορέσει ποτὲ νὰ γίνῃ γνωστὸν ἢ νὰ γίνῃ λιγώτερον ἄγνωστον. Ἄλλη γέφυρα ποὺ νὰ ἐνώνει τὸ ἀπόλυτον ἄγνωστον καὶ τὴ συνείδησή μας δὲν ὑπάρχει ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πίστην, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μεταφυσικὴ γέ-

φουρα. "Οποιος δὲν ξέρει νὰ τὴ στήσει, μπορεῖ νὰ γνωρίζει πολλὰ πράγματα, ἀμέτρητα πράγματα, ἀλλὰ δὲ γνωρίζει τὸν ἑαυτό του. Τὸ ἀπόλυτο ἄγνωστο δὲν τὸ γνωρίζουμε ποτέ, ἀλλὰ πιστεύοντας σ' αὐτό, δηλαδὴ νιώθοντας μέσα μας τὴν ἱερὴ μεταφυσικὴ νοσταλγία πρὸς αὐτό, γνωρίζουμε τὸν ἑαυτό μας. Καὶ ἀσχοῦμε, ἔτσι, τὸν ἑαυτό μας πρὸς τὸ ὑψηλότερο ἔργο πού μᾶς ἔχει τᾶξει ἡ ζωὴ. Ἀσκώντας τὸν πρὸς τὸ ἔργο αὐτό, τὸ ὑψηλό, τὸν κάνουμε ἀξιοῦν ἀσκήσει ἐνόρετα καὶ ὅλα τὰ χαμηλότερα ἔργα. Ἀσκώντας τὸν στὴν ἰδέα τοῦ θανάτου, πρὸς τὸ νόημα τοῦ πόνου (σὲ ιδέες καὶ νοήματα πού πρὸς τὸ βάθος δὲν εἶναι οὔτε ιδέες οὔτε νοήματα, γιὰτὶ ἀπλοῦστατα δὲ συλλαμβάνονται λογικά), τὸν ἀσχοῦμε καὶ γιὰ τὴ ζωὴ καὶ γιὰ τὴ χαρὰ, δηλαδὴ τὸν κάνουμε νᾶναι πιὸ ἀξίος καὶ στὴ ζωὴ καὶ νὰ μὴ στέκεται στὴ χαρὰ ἢ νὰ τὴ δέχεται — αὐτὴ τὴν ὑποθετικὴ καὶ πρὸς τὸ βάθος ἀνύπαρκτη χαρὰ — μὲ ταπεινοφροσύνη καὶ μὲ συστολή.

Ὁ θάνατος εἶναι πιὸ ἀφηρημένος· ὁ πόνος πιὸ συγκεκριμένος. Τὸ θάνατο τὸν φοβόμαστε, ἀλλὰ δὲν τὸν ζοῦμε τὸν ἴδιον (ἢ, ἔστω, νομίζουμε ὅτι δὲν τὸν ζοῦμε, ἐνῶ στ' ἀλήθεια ζεῖ μέσα μας καὶ ζοῦμε μέσα του)· τὸν πόνο τὸν αἰσθανόμαστε, τὸν ζοῦμε σὰν κάτι τὸ συγκεκριμένο, τὸν νιώθουμε ἐπάνω πρὸς τὸ ἴδιο μας τὸ κορμὶ ἢ μέσ' στὴν ψυχὴ μας, καὶ ἡ παρουσία του εἶναι τόσο ἄμεση πού μᾶς κάνει συχνὰ νὰ κλαίμε ἢ νὰ κρουνάζουμε ἢ νὰ δαγκώνουμε τὰ χεῖλη μας. Τὸν πόνο τὸν αἰσθάνεται ἄμεσα καὶ ὁ χειρῶτερος ἄνθρωπος, κι' ὁ πιὸ ἀναίσθητος, κι' ὁ πιὸ πεπορωμένος. Τὴν ὥρα πού πονάει πολὺ, ἀγιάζει ὡς ἓνα σημεῖο κι' ὁ πιὸ ἀνίερος. Γι' αὐτὸ ὁ πόνος, πού μόνο ἀπὸ ἀγάπη μπορεῖ νὰ δόθηκε στὸν ἄνθρωπο, εἶναι πιὸ ἀποτελεσματικὸς παιδαγωγὸς κι' ἀπὸ τὸ θάνατο. Καὶ κάνει, συχνὰ, τὸν ἴδιο τὸ θάνατο ἐπιθυμητό. Ὁ πολὺ μεγάλος πόνος (ὁ σωματικὸς ἢ ὁ ψυχικὸς) κάνει πολλοὺς νὰ εὐχονται νὰ πεθάνουν, τοὺς κάνει ν' ἀναζητοῦν τὸ θάνατο ὡς λυτρωτή. Ἔτσι ἀναγκάζονται νὰ σκεφθοῦν ὅτι ὑπάρχει κάτι καλύτερο ἀπὸ τὴ ζωὴ, κάτι ἀνώτερο, κάτι τὸ ἀπόλυτα ἄγνωστο πού ὡστόσο, ἂν καὶ ἄγνωστο, γίνεται πιὸ ἐπιθυμητὸ ἀπ' ὅλα τὰ γνωστά. Καμιὰ γνώση δὲ μπορεῖ νὰ ἐμποδίσει αὐτὴ τὴ μεταφυσικὴ νοσταλγία. Καὶ καμιὰ γνώση δὲ μπορεῖ νὰ πείσει ὅτι ἡ νοσταλγία αὐτὴ εἶναι ἀδικαιολόγητη, ἀβάσιμη, δηλαδὴ ὅτι τὸ ἀπόλυτα ἄγνωστο εἶναι ἀνύπαρκτο. Πῶς μπορεῖ νᾶναι ἀνύπαρκτο ἐκεῖνο πού ξεπερνάει τὸ νόμο τῆς φθορᾶς, καὶ νᾶναι ὑπαρκτὸ μόνο τὸ

φθαρτό; Πώς μπορεί κάτι τὶ νὰ εἶναι ἀνύπαρκτο μόνο καὶ μόνο γιατί δὲν τὸ ἐγγίζει ὁ νοῦς μας; Ὁ πόνος ξέρει πιὸ πολλὰ ἀπὸ τὴ γνώση. Κι' ὅποιος κατέχεται ἀπὸ πολὺ δυνατὸ πόνο μαθαίνει νὰ ζητάει καὶ νὰ νοσταλγεῖ τὸ ἀπόλυτο ἄγνωστο, τὸ πιὸ ὑπαρκτὸ ἀπὸ τὰ ὑπαρκτά.

Ὁ κόμης Χέρμαν φὸν Κάυζερλινγκ (στὸ βιβλίο του «Ἀπὸ τὸν πόνου πρὸς τὴν πληρότητα» ποὺ πρωτοβγήκε γαλλικά, ἀλλὰ περιέχει καὶ κεφάλαια παρμένα ἀπὸ ἓνα μεγάλο του ἔργο γραμμένο γερμανικά), ἐξετάζοντας τὴ σχέση τοῦ Χριστιανισμοῦ μὲ τὸν πόνου, λέει πολὺ καλά ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἀπαιτεῖ τὴν ἀποδοχὴ τοῦ πόνου ἀπὸ φιλαλήθεια. Τὸ ὅτι ἡ ζωὴ εἶναι γεμάτη πόνου, εἶναι ἡ μεγάλῃ ἀλήθεια τῆς ζωῆς. Ἀπὸ φιλαλήθεια πρέπει, λοιπόν, ν' ἀποδεχόμεστε τὸν πόνου. Ὁ Κάυζερλινγκ, ἓνα ἀπὸ τὰ εὐγενικά πνεύματα τῆς ἐποχῆς μας ποὺ ἡ δύναμή του ἐγκείται προπάντων στὴν ἀνάλυση καὶ στὴν κριτικὴ, κάνει μιὰν ἄρτια περιγραφή καὶ κριτικὴ σύλληψη τῶν σχέσεων Χριστιανισμοῦ καὶ πόνου, καθὼς καὶ τῆς διαφορᾶς τοῦ Βουδδισμού καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐπάνω στὸ θέμα τοῦ πόνου, χωρὶς ὅμως νὰ παραδέχεται καὶ τὸ αὐτόνομο μεταφυσικὸ νόημα τοῦ πόνου. Ξεκινάει, μάλιστα, ἀπὸ τὸ ἀρνητικὸ ἀξίωμα ὅτι, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ πνεύματος, ὁ φυσικὸς πόνος εἶναι στερημένος ἀπὸ κάθε νόημα. Ἐνῶ, ὅμως, ξεκινάει ὁ Κάυζερλινγκ ἀπὸ τὸ ἀρνητικὸ αὐτὸ ἀξίωμα (καὶ τὸ συμπληρώνει μὲ τὴ σωστὴ παρατήρηση ὅτι καὶ ἡ βιολογικὴ σημασία τοῦ πόνου, δηλαδὴ ἐκείνη ποὺ τὸν ἐμφανίζει ὡς σῆμα κινδύνου, εἶναι ἀτελέστατη), μπαίνει, ὅταν ἐξετάζει πιά τὴ σχέση τοῦ Χριστιανισμοῦ μὲ τὸν πόνου, ἀρκετὰ βαθειὰ στὸ νόημα ποὺ ἔχει ἡ σχέση αὐτή. Γιατί, τάχα, ἔδωσε ὁ Χριστιανισμὸς μιὰ τόσο προνομιακὴ θέση στὸν πόνου; Τὴν ἔδωσε, λέει ὁ Κάυζερλινγκ, ἀπὸ φιλαλήθεια. Ἀρκεῖ, ὅμως, ἡ ἐξήγηση αὐτή; Ναι, ἀρκεῖ, ἂν πάρουμε τὴ φιλαλήθεια ὡς φιλαλήθεια ἔμπρακτῃ καὶ ὄχι μόνο θεωρητικῃ. Καὶ ὁ Βουδδισμὸς ἀναγνώρισε τὴν πραγματικότητα ποὺ λέγεται πόνος ὡς τὴν πιὸ φοβερὴ καὶ πιὸ κυριαρχικὴ πραγματικότητα στὸν κόσμου. Ὡστόσο, ὅπως λέει κι' ὁ Κάυζερλινγκ καὶ ὅπως θὰ ἰδοῦμε εἰδικώτερα παρακάτω, ὁ Βουδδισμὸς δὲ ζητάει τὴν ἀποδοχὴ τοῦ πόνου, ἐνῶ ὁ Χριστιανισμὸς, ἀπὸ ἀγάπη πρὸς τὴν ἀλήθεια τοῦ πόνου, ζητάει ν' ἀποδεχόμεστε τὸν πόνου, νὰ τὸν ὑπομένουμε, νὰ τὸν ἀποδεχόμεστε ὡς τὴ μόνῃ ὁδὸ σωτηρίας. Ἡ τέτοια προνομιακὴ θέση ποὺ παραχωρεῖ ὁ Χριστιανισμὸς στὸν

πόνος, ανάγοντας τὸ Σταυρὸ στὴν ὑπέρτατη ἀνθρώπινη ἀποστολή, ὀφείλεται — λέει ὁ Κάυζερλινγκ — στὸ γεγονός ὅτι «μονάχα ὅ,τι πονάει, ὅ,τι πονάει πολύ, καταλαμβάνει ὁλόκληρο τὸν ἄνθρωπο». Ἔτσι, ὁ πόνος ποὺ ὑπομένουμε καὶ ἀποδεχόμαστε, μεταμορφώνει τὸν ἄνθρωπο καὶ προκαλεῖ τὴν κυριαρχία τοῦ πνεύματος. Ἄφου, ἐρμηνεύοντας τὴ σχέση τοῦ Χριστιανισμοῦ μὲ τὸν πόνος, φθάνει ὁ Κάυζερλινγκ στὴν ὀρθή αὐτὴ τοποθέτηση, πῶς δὲν κατάλαβε ὅτι θάπρεπε νὰ ἐγκαταλείψει τὸ ἀρνητικὸ ἀξίωμα ποὺ ἐχρησιμοποίησε ὡς ὀρμητήριον τῶν συλλογισμῶν του καὶ ποὺ λέει ὅτι ὁ φυσικὸς πόνος, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ πνεύματος, δὲν ἔχει κανένα νόημα; Ἄν ὁ πόνος, ὁ φυσικὸς καὶ ὁ ψυχικὸς (στὰ πάθη τοῦ Ἰησοῦ συνυφάνθησαν κ' οἱ δύο μορφές τοῦ πόνου), λυτρώνει τὸ πνεῦμα, δὲ μπορεῖ παρὰ νὰ ἔχει ἓνα πολὺ μεγάλο νόημα γιὰ τὸ πνεῦμα, τὸ μεγαλύτερο νόημα ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχει μιὰ φυσικὴ ἢ ψυχικὴ ἐμπειρία. Ὁ πόνος ξεπερνάει κάθε πεπερασμένη αἴσθηση ἢ γνώση καὶ ἀνοίγει στὸ πνεῦμα μας τὸ μεταφυσικὸ δρόμο πρὸς τὸ ἀπόλυτο ἄγνωστο, τὸ ἄπειρο, τὸ Θεό. Ὁ σωματικὸς πόνος εἶναι ἡ μόνη ἀσυνείδητα «πνευματικὴ» στιγμή κι' αὐτοῦ ἀκόμα τοῦ ζώου. Θὰ μπορούσαμε, μὲ κάποια ποιητικὴ ἐλευθερία, νὰ ποῦμε ὅτι, τὴν ὥρα ποὺ πονάει πολύ, δέχεται τὸ ζῶο τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Θεοῦ.

Πρέπει, ὅμως, νὰ καταληφθεῖ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ ἓναν ἀνυπόφορο πόνος γιὰ νὰ φθάσει στὴ σωτήρια μεταφυσικὴ νοσταλγία; Δὲ θάπρεπε, βέβαια, νάναί ἀναγκαία, γιὰ τὴ μεταφυσικὴ νοσταλγία τοῦ πνεύματος, ἢ προσωπικὴ ἐμπειρία τοῦ μεγάλου πόνου. Κι' ὅμως, γιὰ τοὺς πῖο πολλοὺς εἶναι ἀναγκαία. Δὲ θάπρεπε, γιὰτὶ ἀπλούστατα, ἂν δὲν πονᾷς ὁ ἴδιος, πονοῦν τόσοι ἄλλοι στὸν κόσμος, κι' αὐτὸ — τὸ ὅτι τόσοι ἄλλοι πονοῦν — θάπρεπε νάναί τὸ ἴδιο σὰ νὰ πονᾷς ὁ ἴδιος. Πνευματικά, εἶναι πολὺ ἀσήμαντὴ ἢ περιφρόνησις τῆς συμπόνιας ποὺ δίδαξε ὁ Νίτσε. Κι' ὅσο γιὰ τὸν ἴδιο τὸν Νίτσε, αὐτὸς τὴ δίδαξε ἀπὸ μιὰ τραγικὴ σύσπασιν τῆς ἀδύνατης ψυχῆς του, ἀλλὰ πολλοὶ ἄλλοι — δῆθεν δυναμικοί, στ' ἀλήθεια ὅμως ἀνόητοι καὶ ψυχικὰ ἀπαίδευτοι — τὴν κηρύσσουν χωρὶς κανένα ἠθικὸ ἢ πνευματικὸ δικαίωμα. Ὁ δῆθεν δυναμισμὸς, ὁ δῆθεν ρεαλισμὸς, τῶν περιφρονητῶν τῆς συμπόνιας, εἶναι ἀπλὴ ἀδυναμία, στεγνότης καρδιάς καὶ νοῦ, εἶναι μιὰ γελοία ἔνδειξις ὅτι κάποιος ἀσήμαντος θέλει νὰ παίξει τὸν σημαντικόν. Πῶς μπορεῖ νάναί ρεαλισμὸς ἢ ἄγνοια τῆς πραγματικό-

τητας; Ὁ πόνος εἶναι ἡ πιὸ ἰσχυρὴ πραγματικότητα στὴ ζωὴ καὶ στὴν ἱστορία. Πῶς μπορεῖ νὰ γίνει δυναμισμὸς ἢ περιφρόνηση τοῦ πόνου τῶν ἄλλων; Εἶναι ἀπλὴ ἀναισθησία καὶ προστυχία, καὶ διόλου δυναμισμὸς. Δὲ μπορεῖ ἢ προσοχὴ ποὺ δείχνουμε στὴν πιὸ ἰσχυρὴ πραγματικότητα τῆς ζωῆς νὰ γίνει ἔλλειψη δυναμισμοῦ. Ἄλλὰ καὶ νὰ γίνῃ ἔλλειψη δυναμισμοῦ, τί ἀξία ἔχει ὁ δυναμισμὸς ποὺ ἀγνοεῖ τὴν ἀλήθεια;

5.— Ἡ ζωὴ εἶναι γεμάτη πόνος. Ἡ ἱστορία εἶναι γεμάτη πόνος. Καὶ δὲ φθάνει ὁ πόνος ποὺ εἶναι ἀναπόφευκτος, ἀλλὰ προσθέτουμε κ' ἐμεῖς οἱ ἄνθρωποι ἓνα μεγάλο ποσὸν πόνου στὴ ζωὴ καὶ στὴν ἱστορία. Προσθέτουμε πόνος μὲ πράξεις ποὺ θὰ μπορούσαμε ν' ἀποφύγουμε, μὲ τὴ διαγωγὴ μας, μὲ τὶς ἀδιαφορίες μας ποὺ εἶναι πάντα τόσο φτηνὲς καὶ μικρὲς, μὲ τὰ ἐγκλήματά μας (τὰ φανερά ἢ τὰ μυστικά, τὰ κολάσιμα ἢ καὶ τὰ ἐπιτρεπτά). Προσθέτουμε πόνος στὴ ζωὴ καὶ τὴν ἱστορία μὲ τὰ πολιτικά μας πάθη, μὲ τοὺς φανατισμοὺς μας, μὲ τὶς ἰδεολογίες μας. Ὁ μεγαλύτερος παραγωγὸς πόνου καὶ δυστυχίας στὴν ἱστορία εἶναι ἡ ἰδεολογία. Καμιὰ ἰδεολογία δὲν εἶναι, ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῆ, ἀθῶα. Καμιὰ, οὔτε ἡ πιὸ ὑψηλὴ. Σκοτώνουμε ἢ καταδιώκουμε ἢ ὀπωσδήποτε βασανίζουμε ἀνθρώπους, τὰ κορμιά ἢ τὶς ψυχὰς τους, γιὰ τὴν ἄλφα ἢ βῆτα ἰδεολογία ἢ πίστη, μ' ἄλλα λόγια ἐπειδὴ δὲ θέλουν ἢ δὲν πιστεύουν οἱ ἄλλοι ὅ,τι θέλουμε ἢ πιστεύουμε ἐμεῖς. Κ' ἔχουμε, βέβαια, τὸ δικαίωμα νὰ θέλουμε κάτι ἢ νὰ πιστεύουμε κάτι· δὲν ἔχουμε, ὅμως, στὸ βάθος τὸ δικαίωμα νὰ μὴ θέλουμε νὰ θέλει ὁ ἄλλος κάτι ἀντίθετο ἀπ' ὅ,τι θέλουμε ἐμεῖς. Κι' ὅμως, ἂν καὶ δὲν ἔχουμε τὸ δικαίωμα αὐτό, τὸ ἀσχοῦμε. Εἶναι ἡ ἀναπότρεπτη μοῖρα τῆς ἱστορίας νὰ τὸ ἀσχοῦμε. Ἄν δὲν τὸ ἀσκήσουμε ἐμεῖς, θὰ τὸ ἀσκήσει ὁ ἄλλος ἐναντίον μας. Ἔτσι συγκρούονται οἱ πατρίδες μεταξύ τους, ἔτσι συγκρούονται οἱ ἰδεολογίες καὶ τὰ διάφορα πολιτικά καὶ κοινωνικά κινήματα. Καὶ γράφεται, ἔτσι, ἡ ἱστορία. Πόσα δισεκατομμύρια ἄνθρωποι ἔχουν σκοτωθεῖ, βασανισθεῖ, πονέσει, θρηνήσει, ἀπελπισθεῖ, χωρὶς γιὰ τὰ παθήματα αὐτὰ νὰ γίνει ὑπεύθυνη καμιὰ φυσικὴ αἰτία, καμιὰ ἀρρώστια, κανένα ἀτύχημα, κανένα τυχαῖο γλύστρημα καὶ γκρέμισμα, καμιὰ προσωπικὴ ὑπεύθυνη πράξη ἢ παράλειψη τοῦ συγκεκριμένου ἀνθρώπου ποὺ τάχθηκε νὰ τὰ ὑποστῇ!

Δὲ θὰ σταθῶ σ' αὐτὸν τὸν φαῦλο κύκλο ποὺ ἐμφανίζει ἡ ἱστορία. Ξέρω ὅτι, ὅσο κι' ἂν θελήσω νὰ ἐμβαθύνω μέσα του, ἡ λύση

δὲ βρίσκεται ἢ θὰ βρεθῆ σὲ κάποιο ἀπώτερο αὐριο τοῦ ὁ Ντοστογιέφσκυ μὲ τόση πίστις τὸ περίμενε ὡς πρὸ σημεῖον τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἐν οὐρανῶν. Ἀλλὰ κι' ὁ μέγας Ρῶσος, ὁ θαυμάσιος αὐτὸς ἄνθρωπος τοῦ ἤξερε τοὺς ἀνθρώπους ὅσο ἐλάχιστοι, ἀρκέσθηκε στὸ αἶτημα νὰ ἐμφανίζεται κάπου - κάπου ἕνας ἄνθρωπος τοῦ νὰ λέει τὴν ἀλήθεια καὶ νὰ κηρύσσει τὴν καθολικὴ ἀδελφωσύνη τῶν ἀνθρώπων, κι' ὡς εἶναι προορισμένος αὐτὸς ὁ ἕνας νὰ δέχεται τὸν τίτλο τοῦ ἡλίθιου. Ὁ φαῦλος κύκλος τῆς ἱστορίας κυκλῶναι μὲ μιὰν ἀδυσώπητη βιαιότητα τὰ πνεύματα καὶ τὶς καρδιὰς τῶν ἀνθρώπων, καὶ ὅλοι μας ξέρουμε — ὅταν σὲ στιγμὲς μοναξιάς ἀναθεωροῦμε τὸν ἑαυτὸ μας — ὅτι εἴμαστε ἔνοχοι. Ἀλλὰ νομίζουμε ὅτι εἶναι, ἐπίσης, ἔνοχοι (καὶ πιστεύουμε ὅτι εἶναι πολὺ πιὸ ἔνοχοι) οἱ ἀντίπαλοί μας, καὶ ὅτι, ἀποφεύγοντας νὰ τοὺς χτυπήσουμε καὶ νὰ τοὺς πονέσουμε, δὲ θὰ τοὺς κάνουμε ν' ἀποφύγουν ἐκεῖνοι νὰ μᾶς χτυπήσουν καὶ νὰ μᾶς πονέσουν. Καὶ δὲν πρόκειται, ἀποφεύγοντας νὰ χτυπήσω καὶ νὰ πονέσω ἄλλους, νὰ χτυπηθῶ καὶ νὰ πονέσω μονάχα ἐγὼ προσωπικὰ, ἀλλὰ θὰ ἐκθέσω σὲ ἀνυπεράσπιστη προσβολὴ χιλιάδες ἄλλους, δηλαδὴ ὅλους ἐκείνους τοὺς ἀνήκουν στὴν παράταξί μου ἢ τοῦ στὴν παράταξί τους ἀνήκω ἐγὼ. Ἔτσι τὸ ἱστορικὸ καθήκον μου — πηγάζουν καὶ ἀπὸ τὸν φαῦλο κύκλο καθήκοντα — εἶναι νὰ χτυπήσω καὶ νὰ πονέσω ἄλλους, ὅπως εἶναι καὶ τὸ καθήκον τῶν ἀντιπάλων μου νὰ χτυπήσουν καὶ νὰ πονέσουν ἐμένα. Δὲν εἶναι, ὅμως, κι' αὐτὸ κάτι, τὸ ὅτι ξέρω ὅτι τὸ καθήκον μου πηγάζει ἀπὸ ἕναν φαῦλο κύκλο; Καὶ δὲν εἶναι, τάχα, κάτι σημαντικὸ τὸ ὅτι ξέρω, ἐπίσης, ὅτι τὸ ἴδιο καθήκον εἶναι καὶ καθήκον τοῦ ἀντιπάλου μου;

Μπροστὰ στὸ αἶτημα, βέβαια, τοῦ Ἰησοῦ, τὸ μέγαλο καὶ τὸ θεῖο, ἢ ἐγκόσμια αὐτὴ τοποθέτηση τοῦ προβλήματος εἶναι μικρὴ. Ἀλλὰ ἡ ἱστορία ὁλόκληρη εἶναι ἀκόμα μικρὴ. Καὶ μπροστὰ στὶς πολὺ μικρότερες σκέψεις τοῦ κατέχουν τοὺς πιὸ πολλοὺς ἀνθρώπους, ὅταν ἀγωνίζονται γιὰ τὶς ἰδεολογίες τους, χτυπώντας τὸν ἀντίπαλό τους, οἱ παραπάνω σκέψεις εἶναι τουλάχιστον λιγώτερο μικρές. Ποιὸ εἶναι τὸ αἶτημα τοῦ Ἰησοῦ; «Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ἀγαπάτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν διωκόντων ὑμᾶς· ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς, ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους. Ἐὰν γὰρ ἀγαπήσητε τοὺς ἀγα-

πάντας ὑμᾶς, τίνα μισθὸν ἔχετε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι τὸ αὐτὸ ποιοῦσιν; Καὶ ἐὰν ἀσπάσησθε τοὺς ἀδελφούς ὑμῶν μόνον, τί περισσὸν ποιεῖτε; οὐχὶ καὶ οἱ ἐθνικοὶ τὸ αὐτὸ ποιοῦσιν; Ὁ Ἰησοῦς ζητᾷ νὰ κάνουμε τὸ «περισσόν». Δὲν μπορούμε ν' ἀντικρούσουμε τοὺς λόγους του. Ἡ ἀλήθεια τους εἶναι ἀτράνταχτη. Μὲ ὅσα εἶπα παραπάνω, ἔδωσα μόνο στὸ ψέμα ποὺ διέπει τὴν ἱστορία τοῦ κόσμου μιὰ κάποια βάση γιὰ νὰ συνειδητοποιηθεῖ σιγὰ-σιγὰ. Κάποτε «φανήσεται τὸ σημεῖον τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἐν οὐρανῷ». Ὁ Ντιστογιέφσκυ, ὅπως λέει στὰ «Κατάλοιπα τοῦ στάρτητς Σοσιμάκ» (στοὺς «Ἀδελφούς Καραμαζώφ»), τὸ πιστεύει.

6.—Ὁ πόνος, ἄσχετα ἀπὸ τὴν εὐθύνη ποὺ ἔχουμε γιὰ τὴν ποσοτική του ἐπαύξηση στὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν λαῶν, εἶν' ἓνα γεγονός ποὺ ἀνοίγει τὰ μάτια τῆς ψυχῆς (τὰ μάτια ποὺ θέλουν καὶ μπορούν ν' ἀνοίξουν) γιὰ νὰ ἴδουν τὸ ἄπειρο καὶ τὸ ἀγνωστο. Καὶ πρέπει ν' ἀνοίγουν τὰ μάτια τῆς ψυχῆς μας ὄχι μόνον ὅταν πονᾶμε οἱ ἴδιοι, ἀλλὰ καὶ ὅταν πονοῦν οἱ ἄλλοι. Ἄδυναμία δὲν εἶναι ἡ συμπόνια, ἀλλὰ ἀδυναμία ὑπάρχει, ἀντίθετα, ὅταν τὴ σημασία τοῦ πόνου τὴ νιώθουμε μόνον ἂν πονέσουμε οἱ ἴδιοι. Πῶς δὲν τὸ σκέφθηκε αὐτὸ τὸ ἀπλούστατο πρᾶγμα ὁ Νίτσε; Οἱ ὑπεράνθρωποι, οἱ Προμηθεῖς, περιφρονοῦν τὸν πόνον τῶν ἄλλων (δῆθεν ἀπὸ δυναμισμὸ), καὶ ὅταν ἔρχεται ἡ ὥρα νὰ τοὺς καρφώσουν στὸ βράχο τους, πονοῦν, κραυγάζουν, βλασφημοῦν. Δύναμη εἶναι, τάχα, αὐτὸ ἢ ἡ πιὸ μεγάλη ἀδυναμία;

Ἡ ζωὴ εἶναι γεμάτη πόνον. Ἡ ἱστορία εἶναι γεμάτη πόνον. Ποιὸς τολμάει νὰ τὸ ἀγνοήσει; Ὁ αἰώνας μας ποὺ κατάφερε τόσα καὶ ποὺ τὴ γνώση τὴν πῆγε τόσο μακριὰ ὅσο εἰκοσιπέντε ὀλόκληροι αἰῶνες δὲν τὸ εἶχαν καταφέρει, πρόσθεσε μὲ τοὺς πολέμους καὶ τὶς ἐπαναστάσεις του μιὰ τέτοια ποσότητα πόνου στὴ ζωὴ ποὺ δὲν ξέρω ἂν τὴν ποσότητα αὐτὴ ἔχει ποτὲ κατορθώσει νὰ τὴ συναγωνισθεῖ, στὸ ἴδιο χρονικὸ διάστημα καὶ σ' ὀλόκληρο τὸ χῶρον τῆς γῆς, μιὰ ὁποιαδήποτε ἄλλη αἰτία πόνου ποὺ νὰ μὴν ἔχει σχέση μὲ τὴν εὐθύνη τῶν ἴδιων τῶν ἀνθρώπων. Ἡ γνώση, ἡ ἐπιστήμη, ἐμείωσε, βέβαια, καὶ τοὺς πόνους ἐκείνων ποὺ εἶναι ἄρρωστοι. Ἐμείωσε ἢ κ' ἐξαφάνισε, πολλές αἰτίες ἢ ὀδυνηρὰς καταστάσεις ἀρρώστιας. Δὲ μπόρεσε, ὅμως, νὰ μειώσει τὶς αἰτίες ἢ καταστάσεις ἐκείνες τοῦ πόνου ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴ σύγκρουση τῶν λαῶν ἢ τῶν ἰδεολογιῶν. Ποτέ, μάλιστα, οἱ συγκρούσεις αὐτὲς δὲν εἶχαν τὴν παγκόσμια ἔκταση ποὺ πῆραν στὸν

αίωνα μας. Πώς μπορεί ο άνθρωπος, που θέλει νάναι άνθρωπος, να τ' άγνοήσει όλα αυτά; Όταν ή ποσότητα του πόνου και του πένθους γύρω μας είναι τόσο μεγάλη και άφθονη, δέν είναι κατόρθωμα να γίνει κανένας άναίσθητος, αλλά κατόρθωμα είναι να μ ή γίνει.

Κι' άν, όμως, συμβεί να μειωθούν κάποτε οι αίτιες του πόνου που συνδέονται με την εϋθύνη των ανθρώπων, είτε την ιστορική είτε την ιδιωτική, ο πόνος θα ύπάρχει, θα μείνει στην ουσία του άνέπαφος. Ο πόνος είναι ή πιό μεταφυσική ουσία μέσ' στη φύση. Κι' όσοι δέν έχουν τη δύναμη να νιώθουν τόν πόνο των άλλων ως πόνο δικό τους, είναι ταγμαμένοι όπωσδήποτε, άλλοι λιγώτερο και άλλοι περισσότερο, να ζήσουν τόν πόνο επάνω στο ίδιο τους τó σώμα ή μέσ' στην ίδια τους την ψυχή. Κι' αυτό τούς άνοίγει τó δρόμο πρòς τó άπειρο, πρòς τó θάνατο, πρòς τó Θεό, πρòς τó πάν. Τούς άνοίγει τó δρόμο πρòς την άτομική τους σωτηρία.

Ο Πώλ Βερλαίν, ένας άλλος άμαρτωλός που ó "Όσκαρ Ουάιλντ τόν θεωρεί ως τó μοναδικό χριστιανό ποιητή μετά τόν Δάντη, λέει σ' ένα ποίημά του: «Γιατί είσαι περίλυπη, ω ψυχή μου, περίλυπη έως θανάτου. . . ; . . . Για πιό μεγάλη βεβαιότητα μέσ' στην ασφάλεια, δέν έχεις τάχα τόν πόνο»; Τους στίχους αυτούς δέν τούς θυμήθηκε ή δέν τούς ήξερε ó "Όσκαρ Ουάιλντ, όταν έγραφε τó «De profundis». "Ηξερε όμως και θυμήθηκε τούς λόγους του Δάντη: «Ο πόνος μάς ένώνει ξανά με τó Θεό».

Οι ποιητές του Χριστιανισμού τó κατάλαβαν. Ο Χριστιανισμός άποθεώνει τόν πόνο. Στόν 1Δ' αιώνα, στίς πρώτες δεκαετίες του, σχεδόν παράλληλα με τόν Δάντη, αλλά μακριά του, σε κάποιαν άπόμερη γωνιά τής Γερμανίας, ζούσε ó Μάϊστερ Έκχαρτ που έγραφε τίς λέξεις: «Ίσχυρίζομαι ότι μετά τó Θεό δέν ύπάρχει τίποτα που νάναι εϋγενικώτερο άπό τó πάσχειν». Ο μυστικιστής Έκχαρτ, που ζήτησε την άποχή άπ' όλα τά έγκόσμια και την ένωση του ανθρώπου με τó Θεό, δέ ζήτησε την άποχή άπό τόν πόνο. Ο πόνος δέν είναι κάτι τó έγκόσμιο. Είναι κάτι πολύ περισσότερο. Ο Χριστιανισμός του τó δίδαξε αυτό του Μάϊστερ Έκχαρτ. Τά Ευαγγέλια είναι γεμάτα άπό τ' άνθρωπινα και θεία πάθη, άπό τούς πόνους των ανθρώπων και του Θεού. Και τó μεγαλύτερο πόνο τόν αισθάνθηκε, χωρίς άλλο, ó Ίησούς, όταν, καρφωμένος επάνω στο σταυρό και νιώθοντας τούς

πιό φριχτούς σωματικούς πόνους, είδε πλάι στο σταυρό τῆ μητέρα του καὶ τὸ μαθητὴ «ὃν ἠγάπων», τὸν Ἰωάννη, «ὃς καὶ ἀνέπεσεν ἐν τῷ δείπνῳ ἐπὶ τὸ στήθος αὐτοῦ». Τῆ στιγμῆ ἐκείνη ὁ πόνος, ὁ μεγαλύτερος πόνος τοῦ κόσμου, συνυφασμένος μὲ τὴ στοργῆ πρὸς τὴ μητέρα καὶ μὲ τὴν ἀγάπη πρὸς τὸν ἀγαπημένο μαθητὴ, ἔγινε τὸ μυστήριον ποῦ ἐνώνει τὴ ζωὴ μὲ τὴν αἰωνιότητα. Στὸ μυστήριον αὐτὸ δὲν ἔπρεπε νὰ παρίστανται οὔτε καὶ οἱ ἄλλοι μαθητὲς, ἀλλὰ μόνο δυὸ γυναῖκες, ἡ ἀδερφή τῆς μητέρας τοῦ Ἰησοῦ καὶ Μαρία ἡ Μαγδαληνῆ, ἡ ἀμαρτωλῆ. Ἡ ἀμαρτία συνδέεται πολὺ μὲ τὸν πόνο, μὲ τὴ μετάνοια, ποῦ εἶν' ἓνας μεγάλος πόνος, κ' ἔτσι γίνεται ἔμμεσα ἓνας τρόπος γιὰ τὴ μεταφυσικὴ λύτρωση τοῦ ἀνθρώπου, ὁδηγεῖ ἔμμεσα στὴν πίστη, ὅπως καὶ ἡ ἀρρώστια, ὅπως κ' ὁ σωματικὸς πόνος.

Παρηγορεῖ κ' ὁ Χριστιανισμὸς τὸν πονεμένο. Ἄλλὰ δὲν τὸν παρηγορεῖ ποτέ, ὅπως τὸν παρηγοροῦσαν οἱ στωϊκοί. Ὁ Σενέκας, παρηγορώντας τὴ Μαρκία, τὴν ἀντάξια κόρη τοῦ ἐξαισίου ἐκείνου Κρεμουτίου Κόρδου, τοῦ ἱστορικοῦ καὶ μεγάλου ἀνθρώπου ποῦ ὁ Αὐγουστος τὸν σεβάσθηκε ὡς ἐχθρὸ του, ἐνῶ στὶς μέρες τοῦ Τιβερίου βρῆκε ἓναν οἰκτρὸ θάνατον, προσπαθεῖ νὰ δείξει ὅτι ὁ πόνος, ὁ μεγάλος καὶ ὑπερβολικὸς, δὲν εἶναι σύμφωνος μὲ τὴ φύση, ὅτι κανένας εἰδικὸς πόνος δὲν ἀξίζει νὰ μᾶς κάνει νὰ πονᾶμε, ἀφοῦ ὀλόκληρη ἡ ζωὴ εἶν' ἓνας παρατεταμένος πόνος, καὶ ὅτι ὁ θάνατος μᾶς ἐλευθερώνει ἀπ' ὅλα γιὰτὶ μᾶς πάει στὸ μηδέν, στὸ ὀριστικὸ τέλος. Τὴν τελευταία αὐτὴ σκέψη ποῦ, ἀργότερα, ὁ Μάρκος Αὐρήλιος τὴν ἀντισταθμίζει μέσ' στὴ στωϊκὴ του συνείδηση μὲ τὴν ἰσοδύναμη ὑπόθεση γιὰ τὴν ἐπιδίωξη τῆς ψυχῆς, τὴ βρίσκουμε πιὸ ἔντονα διατυπωμένη στὴν παρηγορητικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Σενέκα πρὸς κάποιον ἀσήμαντον καὶ ἀνάξιο Πολύβιον, γραμματέα τοῦ αὐτοκράτορα Κλαυδίου, ποῦ ὁ ἐξόριστος Σενέκας δὲ σκέφθηκε, βέβαια, νὰ τὸν παρηγορήσει γιὰ τὸ θάνατον τοῦ ἀδερφοῦ του, ἀλλὰ σκέφθηκε μονάχα νὰ τὸν κολακεύσει γιὰ ν' ἀποσπάσει τὴν εὐνοιά του ποῦ, μ' ὅλη τὴν κολακευτικὴ ἐπιστολή, δὲν τὴν ἀπόσπασε. Οἱ στωϊκοὶ διδάσκουν τὴν ἀδιαφορία ἀπέναντι τοῦ πόνου καὶ τοῦ θανάτου. Μέσ' στὴν ἀδιαφορία αὐτὴ ὑπάρχει μεγάλη δόση ἀνειλικρινείας, ὑπάρχει πολλὴ λογοτεχνικὴ πόζα. Ὁ Χριστιανισμὸς δὲ διδάσκει τὴν ἀδιαφορία. Διδάσκει τὸ ἀντίθετον: νὰ ἐνδιαφερόμαστε γιὰ τὸν πόνον καὶ γιὰ τὸ θάνατον. «Μακάριοι οἱ πενθοῦντες, ὅτι

αὐτοὶ παρακληθήσονται». «Μακάριοι οἱ κλαίοντες νῦν, ὅτι γελώσετε». Καὶ δὲν ἀρκεῖται ὁ Ἰησοῦς, παρηγορώντως τοὺς πονεμένους, στὴν ἐξύμνηση τοῦ πόνου. Φθάνει κι' ὡς τὸ σημεῖο νὰ καταδικάζει τὴ χαρὰ. «Οὐαί, οἱ γελῶντες νῦν, ὅτι πενθήσετε καὶ κλαύσετε». Ὁ πόνος εἶναι, γιὰ τὸ Χριστιανισμό, ἡ ὁδὸς τῆς σωτηρίας, καὶ ὁ θάνατος ἡ ἀληθινὴ ζωὴ: «ὅτι στενὴ ἡ πύλη καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωὴν». Ἡ παρηγοριά, γιὰ τὸν Χριστιανισμό, δὲ βρίσκεται, ὅπως βρίσκεται γιὰ τοὺς στωϊκοὺς, στὴ φυσικότητα τοῦ πόνου καὶ τοῦ θανάτου, ἀλλὰ βρίσκεται, ἀντίθετα, στὴ μεταφυσικὴ οὐσία καὶ τοῦ πόνου καὶ τοῦ θανάτου. Ἡ ἀποκάλυψη αὐτὴ τοῦ πόνου στὴ μεταφυσικὴ του σημασία εἶναι μιὰ μεγάλη ἀποκάλυψη στὴν ἱστορία τοῦ κόσμου. Ἀνακαλύψεις καὶ ἐφευρέσεις ἔχουν γίνεи πολλές, ἀμέτρητες. Ἀποκαλύψεις ἔχουν γίνεи ἐλαχίστες. Ὡς τὴν ὥρα που πρόβαλε στὸν κόσμον ὁ Ἰησοῦς, κανένας δὲν εἶχε συνδέσει τὸν πόνον μετὰ τὴν αἰωνιότητα, μετὰ τὴν σωτηρία τῆς ψυχῆς μέσα στὸ ἀπειρο, μετὰ τὸ ἴδιο τὸ νόημα τοῦ ἀπείρου, τοῦ παντός. Κανένας δὲν εἶχε κἄν σκεφθεῖ — ὅπως σκεπτόμαστε τώρα ἐμεῖς, μετὰ τὴν βοήθεια τοῦ Χριστιανισμοῦ — ὅτι ὁ πόνος, ὡς γεγονός μονάχα φυσικό, εἶναι κάτι τὸ ἀδικοιολόγητο, τὸ λογικὰ καὶ ἠθικὰ ἀσύλληπτο, τὸ ὅπωςδήποτε φυσιολογικὰ ξεκρέμαστο. Τὴ σκέψη αὐτὴ ποὺ ἀνάπτυξα παραπάνω, δὲν ξέρω ἂν τὴν ἔχει ὡς τώρα συλλάβει καὶ ἀναπτύξει ἄλλος· ἀλλὰ κ' ἐγὼ ποὺ τὴν ἀνάπτυξα, δὲ θὰ μπορούσα κἄν νὰ τὴ συλλάβω, ἂν δὲ με βοηθοῦσε ὁ Χριστιανισμός. Ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ μοῦ ἀποκάλυψε ὁ Χριστιανισμὸς τὴ μεταφυσικὴ ἀξία τοῦ πόνου, διαπίστωσα καὶ τὴν ἔλλειψη κάθε φυσικῆς του σημασίας, κάθε λόγου ποὺ θὰ στήριζε τὴ φυσικὴ του ὑπαρξή. Κ' εἶναι, ὡστόσο, ὁ πόνος — ἡ ἀντινομία αὐτὴ εἶναι θαυμαστὴ — τὸ ἐντονώτερο περιστατικὸ στὴν ἀνθρώπινη φύση. Αὐτό, ἀκριβῶς, τὸ ἐντονώτερο ἀπ' ὅλα τὰ φυσικὰ περιστατικὰ δὲν ἔχει φυσικὴ τὴν οὐσία του. Κ' ἔτσι μᾶς πάει, ὅταν μᾶς γίνεται αὐτὸ συνειδητό, στὸ ὕψωμα ἐκεῖνο τῆς ζωῆς ἀπ' ὅπου ἡ θεὰ εἶναι καταπληκτικὰ μεγάλη, ξεπερνώντας κάθε φυσικὸν ὀρίζοντα.

7.— Ἄν διαβάσουμε τὰ ὅσα λένε ὁ Τόμας Χόμπς ἢ ὁ Καρτέσιος ἢ ὁ Σπινόζα γιὰ τὸν πόνον καὶ γιὰ τὴ θλίψη, θὰ πρέπει ν' ἀπορήσουμε γιὰ τὴ συμβατικότητα ποὺ διέπει τὶς σκέψεις τους γύρω ἀπὸ τὸ μεγάλο αὐτὸ πρόβλημα. Οἱ εὐφρεστάτοι αὐ-

τοὶ ἄνθρωποι ἔμειναν ἀπόλυτα ἀπληροφόρητοι γιὰ τὴ βαθύ-
τερη σημασία ποῦ ἔχουν ὁ πόνος καὶ ἡ θλίψη. Κάνουν παρατη-
ρήσεις ἔξυπνες, προσπαθοῦν νὰ μᾶς δείξουν ὅτι ξέρουν καλά
φυσιολογία (ἦταν ἡ ἐποχὴ ποῦ οἱ ἔρευνες τοῦ Χάρβεϋ, ἡ φυσιο-
λογικὴ σύλληψη τῆς καρδιάς καὶ τῆς διπλῆς κυκλοφορίας τοῦ
αἵματος, εἶχαν κάνει μεγάλη ἐντύπωση σ' ὄλους), καὶ ὁ Καρτέ-
σιος δὲν παραλείπει νὰ τονίσει ὅτι συχνὰ οἱ θλιμμένοι ἔχουν
καλὴ ὄρεξη καὶ τὸ στομάχι τους ἐπιμένει νὰ κάνει τὸ καθήκον
του. Καμιά ὑποψία γιὰ κάτι τὸ βαθύτερο δὲ βγαίνει ἀπὸ τίς
γραμμὲς τῶν φιλοσόφων αὐτῶν ποῦ νόμιζαν ὅτι φιλοσοφοῦσαν
γύρω ἀπὸ τὰ παθήματα τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς, ἐνῶ στ'
ἀλήθεια ἔκαναν μερικές ἀσήμαντες ἢ ἐλάχιστες σημαντικὲς φυ-
σιολογικὲς, ψυχολογικὲς καὶ ἠθικὲς παρατηρήσεις.

Πολὺ σημαντικώτερα εἶναι ὅσα μᾶς λέει ὁ Σόπενχάουερ
γιὰ τὸν πόνο καὶ γιὰ τὴ θλίψη. Ὁλόκληρὴ ἡ ἠθικὴ φιλοσοφία
του βασίζεται οὐσιαστικὰ στὸν πόνο, στὴ θλίψη, στὴν ἀνία,
στὸ θάνατο. Ὁ Σόπενχάουερ εἶναι ὁ πρῶτος ποῦ ἔκαμε τὴ δια-
πίστωση ὅτι τὸ θετικὸ στοιχεῖο εἶναι ὁ πόνος καὶ ὄχι ἡ εὐεξία
ἢ ἡ χαρὰ. Ἡ εὐεξία δὲν εἶναι αἰσθητὴ, εἶναι ἀναίσθητη. Ὁ Σό-
πενχάουερ λέει: «Αἰσθανόμαστε τὸν πόνο, ὄχι ὁμῶς τὴν ἔλλει-
ψη τοῦ πόνου». Καὶ προσθέτει: «ὁ πόνος, ὄχι ἡ ἀπόλαυση, εἶ-
ναι τὸ θετικὸ ποῦ ἡ παρουσία του μᾶς γίνεται αἰσθητὴ». Δὲν
εἶναι διόλου τυχαῖο τὸ ὅτι τὸ θετικὸ στοιχεῖο εἶναι ὁ πόνος, καὶ
ὄχι ἡ ἔλλειψη τοῦ πόνου. Ὁ Σόπενχάουερ, ἂν καὶ ξεκίνησε ἀπὸ
τὴ σωστὴ διαπίστωση, δὲν ἔφθασε ὡς τὴ μεταφυσικὴ σημασία
αὐτοῦ τοῦ γεγονότος. Δὲν ἤθελε, ἄλλωστε, νὰ φθάσει. Τὸν εἶχε
πολὺ ἐπηρεάσει ἡ σοφία τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ Βούδδας ξεκινᾷ
ἀπὸ τὸν πόνο, ἀλλὰ, ἀντίθετα ἀπὸ τὸν Ἰησοῦ, δὲ σταματᾷ στὸν
πόνον, δὲν ἀποθεώνει τὸν πόνον. Ὁ Βούδδας εἶν' ἕνας σοφὸς γιὰ-
τρός, χρησιμοποιοεῖ — ὅπως λέει ὁ Κάυζερλινγκ — τὴν ψυχανά-
λυση γιὰ τὴν κατάπνιξη τοῦ πόνου, δὲν εἶναι «σωτὴρ». Στωϊ-
κώτερος κι' ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας καὶ Ρωμαίους στωϊκοὺς, δίνει
στὸν ἄνθρωπον τὴ συνταγὴ ποῦ τὸν κάνει νὰ θεωρεῖ καὶ τὸν πιὸ
μεγάλον πόνον ἀσήμαντον. Ὁ Ἰησοῦς θεωρεῖ καὶ τὸν πιὸ μικρὸν
πόνον σημαντικόν. Ὁ Βούδδας ζητάει νὰ πείσει τοὺς ἀνθρώπους
νὰ ξεχνοῦν τὸν πόνον τους, τοὺς προσφέρει ψυχικὰ ναρκωτικὰ,
σκοπὸς του εἶναι ἡ νάρκη, ἡ ἔναρξη τοῦ αἰώνιου ὑπνίου μέσ' στὴν
ἴδια τὴ ζωὴ, ἡ παντοδυναμία τοῦ Νιρβάνα. Καὶ πρὶν πεθάνεις

πρέπει να μπορείς να χεις πεθάνει. 'Ο πόνος είναι ή πραγματικότητα, αλλά ή αναισθησία τὸ ιδεώδες. 'Ο Βούδδας γνωρίζει τὴν πραγματικότητα καὶ διδάσκει τὸ ιδεώδες. 'Η συνταγή του ἀποδλέπει νὰ σε σώσει ἀπὸ τοὺς πόνους, ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, ναρκώνοντας τις αἰσθήσεις καὶ τις σκέψεις σου. Αυτό, ὅμως, δὲν σημαίνει σωτηρία· σημαίνει μόνο μιὰν αὐταπάτη. 'Ο Βούδδας δὲν εἶναι «σωτὴρ». 'Ο 'Ιησοῦς, ὁ Σωτὴρ, δὲ θέλει νὰ σε σώσει ἀπὸ τὸν πόνο, ἀλλὰ θέλει, ἀντίθετα, νὰ σε σώσει μέσῳ τοῦ πόνου. Δὲ ζητάει νὰ καταπραῖνει τὸν πόνο σου, ἀλλὰ ζητάει, ἀντίθετα, νὰ τὸν διεγείρει. Δὲ σε ναρκώνει, ἀλλὰ σε ξυπνάει. Σε καλεῖ σ' ἓνα ἔργο πὸ ἀπαιτεῖ νᾶσαι ἀδιάκοπα ξύπνιος. Κι' ὁ πόνος εἶναι ἀναγκαῖος γιὰ νὰ μένεις ξύπνιος. Δὲ σοῦ προσφέρει ὁ 'Ιησοῦς κανένα ναρκωτικὸ γιὰ νὰ κοιμηθεῖς. Δὲν πρέπει νὰ σε πάρει ὁ ὕπνος, ὅπως λέει ὁ Πασκάλ, ὡς πὸν νὰ ρθεῖ ή συντέλεια τοῦ κόσμου. 'Αφοῦ θὰ κοιμόσουνα, ἂν δὲν πονοῦσες, ἔρχεται ὁ πόνος καὶ σ' ἐμποδίζει νὰ κοιμηθεῖς. 'Η μεγάλη ἐγρήγορη εἶναι τὸ βαρὺ αἶτημα τοῦ Χριστιανισμοῦ. 'Η 'Ανατολή, ἀκολουθώντας τὴ συνταγή τοῦ Βούδδα ἢ ἄλλων μεγάλων τέκνων της, ναρκώθηκε, ἀποκοιμήθηκε, ἔμεινε στατική. 'Η Δύση, ἀντίθετα, ἔμεινε ξύπνια, δὲ στάθηκε οὔτε μιὰ στιγμή σ' ἓνα ὀρισμένο σημεῖο, προχώρησε καὶ προχωρεῖ ξεχνώντας, ἔστω, τὸ νόημα πὸ εἶχε τὸ αἶτημα τοῦ 'Ιησοῦ, μετατρέποντας τὸ ἱερὸ νόημα σ' ἓνα νόημα βέβηλο, πραγματοποιώντας, ὡστόσο, τὴν προοδευτικὴ πορεία τοῦ ἀνθρώπου μέσ' ἀπὸ τοὺς πιὸ μεγάλους πόνους καὶ τις πιὸ μεγάλες δοκιμασίες.

'Ο Σόπενχάουερ ἐπηρεάσθηκε, λοιπόν, ἀπὸ τὴ σοφία τῆς 'Ανατολῆς καὶ εἰδικώτερα ἀπὸ τὸν Βούδδα, καὶ δὲν ἔφθασε στὴ μεταφυσικὴ σύλληψη τῆς οὐσίας τοῦ πόνου πὸ ἀποκαλύφθηκε στὸ λόγο καὶ στὸ βίο τοῦ 'Ιησοῦ. Καὶ συγχέει ὁ Σόπενχάουερ τὴν ἀγιωσύνη πὸ πηγάζει ἀπὸ τὸν Χριστιανισμό μὲ τὸν ἀσκητισμὸ τοῦ ἀνατολικοῦ τύπου πὸ ὑπαγορεύθηκε ἀπὸ τὴ διδασκαλία τοῦ Βούδδα· συγχέει τὸν Φριαγκίσκο τῆς 'Ασσίζης μὲ τὰ μοναχικὰ τάγματα τῆς φτώχειας πὸ ἴδρυσε τὸ πνεῦμα τοῦ Βούδδα· συγχέει καὶ τὸν εὐρωπαϊκὸ μυστικισμό τοῦ Μάϊστερ "Ἐκχαρτ μὲ τὸ μυστικισμό τῆς μακαριότητος καὶ τῆς ἀπόθειας πὸ ἐχαρακτήρισε μερικὲς φάσεις τῆς Ἰνδικῆς καὶ κινέζικῆς πνευματικῆς ζωῆς.

'Η διαφορά, ὅμως, εἶναι μεγάλη, πολὺ μεγάλη. 'Ο Σόπεν

χάουερ, ἂν καὶ ὀδυδερκέστατος, δὲν ἤθελε νὰ τὴ διακρίνει. "Ἄν τὴν ἔβλεπε, δηλαδὴ ἂν παραδεχόταν ὅτι τὴν εἶχε δεῖ, ὀλόκληρο τὸ σύστημα τῆς φιλοσοφίας του θὰ εἶχε διαταραχθεῖ. Καὶ ἀποφεύγουν οἱ φιλόσοφοι ὅ,τι δὲ συμφέρει στὸ σύστημά τους. Τοὺς ἐνδιαφέρει πρὸς πολὺ τὸ σύστημα παρὰ ἢ ἀλήθεια ποὺ σπάζει τὰ συστήματα. Κατὰ τὸν Σόπενχάουερ, οἱ πάντες — οἱ ἀρχαῖοι "Ἕλληνες καὶ Λατίνοι, ἢ Μπαγκαβανγκίτα καὶ ὁ Βούδδας, ὁ Φραγκίσκος τῆς Ἀσσίζης καὶ ὁ Μάϊστερ "Ἐκχαρτ, ἀκόμα κι' αὐτὸς ὁ Βολταῖρος — ἐπικροτοῦν τὸ σύστημά του. Στὸ πρόσωπο τοῦ Σόπενχάουερ ἐνσαρκώθηκε μιὰ ἀπὸ τὶς μεγαλοφυέστερες ἀδυναμίες.

"Ὅ,τι, ὅμως, δὲ θέλησε νὰ δεῖ ὁ Σόπενχάουερ, πρέπει νὰ τὸ δοῦμε ἐμεῖς. Ὁ Μάϊστερ "Ἐκχαρτ, ἐμπνευσμένος ἀπὸ τὸν Ἰησοῦ, δὲν εἶναι μυστικιστῆς ἀνατολικοῦ τύπου. Ζητάει ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους νὰ πάσχουν καὶ νὰ πονοῦν, ἄρα νὰ δροῦν. Ὁ πόνος εἶναι δράση. Τὸ αἴτημά του δὲ σὲ ὁδηγεῖ στὴν παθητικότητα, καὶ δὲ σοῦ λέει ν' ἀρνηθεῖς τὴ βούλησή σου. Ὁ πόνος εἶναι βούληση. Ἐξυψώνει, βέβαια, τὴ δράση, μεταφέρει τὸν εὐρωπαϊκὸ δυναμισμό ἀπὸ τὰ χαμηλότερα ἐπίπεδα στὰ ἀνώτατα, ἀλλὰ τὴ δράση ζητάει, ὄχι τὴν ἀδράνεια. Ἐνῶ σοῦ ζητάει ν' ἀπαρνηθεῖς ὅλα τὰ ἐγκόσμια, δὲ σοῦ ζητάει ν' ἀπαρνηθεῖς τὸν πόνον. Τὸ ἴδιο ὁ Φραγκίσκος τῆς Ἀσσίζης ποὺ ἔδρασε πονώντας καὶ συμπονώντας. Ἡ ἀγιωσύνη τοῦ Φραγκίσκου βρίσκεται στὴν πράξη, ὄχι στὴν ἀπραξία, εἶναι ἀκριβῶς τὸ κορύφωμα τοῦ ἱστορικοῦ δυναμισμού ποὺ χαρακτηρίζει τὴ Δύση καὶ ποὺ, ἂν ἐπήγασε ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα, βρῆκε τὴν κύρωσή του καὶ κατοχυρώθηκε, ὡς συνέχεια καὶ ὡς συνέπεια, ἀπὸ τὸν Χριστιανισμό. Ὁ Φραγκίσκος τῆς Ἀσσίζης δὲν ἦταν μόνον ἅγιος, ἀλλὰ ἦταν ἥρωας. Οὔτε μπορεῖ νὰ ὑπάρχει ἀληθινὸς ἅγιος, μέσα στὸ πλαίσιο τοῦ Χριστιανισμοῦ, ποὺ νὰ μὴν εἶναι ἥρωας. Ὅποιος δὲν εἶναι, δὲν εἶναι οὔτε ἅγιος. Ὁ Κάυζερλινγκ, ἀντιδιαστέλλοντας ριζικὰ τὸν ἥρωα ἀπὸ τὸν ἅγιο καὶ τὸ μάρτυρα, ἔχει ἄδικο. Ὁ προχριστιανικὸς ἥρωας, ὁ Ὀδυσσεύς, εἶναι ἕνας ἀτελέστατος ἥρωας. Ὁ τέλειος ἥρωας εἶναι ὁ Ἰησοῦς, ὁ ἅγιος, ὁ μάρτυς. Ὅχι μόνον τὸ δικό του τὸ σταυρὸ, ἀλλὰ καὶ τὸ σταυρὸ ὅλων τῶν ἄλλων πρέπει νὰ σηκώσει ὁ Χριστιανός. Δὲν ὑπάρχει πρὸς κοινωνικὴ — πρὸς ἡρωϊκὴ κοινωνικὴ — ἀποστολὴ ἀπ' αὐτήν. Καὶ αὐτὴ ἡ ἀποστολή, ἢ πρὸς κοινωνικὴ ποὺ ὑπάρχει, εἶναι ταυτόχρονα ἢ πρὸς ἀτομικὴ.

Στὴ βαθύτερη μόνωση τοῦ ἑαυτοῦ του — ἐκεῖ ποῦ ἐπικοινωνεῖ μόνο μὲ τὸ Θεὸ — γίνεται ὁ ἄνθρωπος ἄξιος γιὰ τὴν κοινωνία. Ὁ Χριστιανισμὸς ἔχει ὑπερικήσει ὅλες τὶς ἐγκόσμιες ἀντιθέσεις. Δὲν εἶναι οὔτε σοσιαλισμὸς, οὔτε ἀτομικισμὸς. Εἶναι ἡ σύνθεσις τῶν δυῶν.

8.— «Ἐν τῷ κόσμῳ θλίψιν ἔχετε· ἀλλὰ θαρσεῖτε, ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον». Μ' αὐτὰ τὰ λόγια, πρὶν σηκώσει τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸν οὐρανὸ καὶ ἀναγνωρίσει ὅτι «ἐλήλυθεν ἡ ὥρα», τελειώνει ὁ Ἰησοῦς, στὸ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγέλιον, τὴ διδασκαλία ἐκείνη πρὸς τοὺς μαθητὲς του ποῦ περιέχει τὶς τελευταῖες ὑποθήκες του. Ὁ νεαρὸς μαθητὴς «ὄν ἡγάπα ὁ Ἰησοῦς» καὶ ποῦ ἦταν ταγμένος, στὰ βαθειὰ του γεράματα, νὰ γράφει τὴν «Ἀποκάλυψη», κράτησε ἰδιαίτερα στὴ μνήμη του τὴν τελευταία αὐτὴ διδασκαλία τοῦ Ἰησοῦ. Χείμαρρος γίνεται ὁ λόγος τοῦ Ἰησοῦ στὴν τελευταία διδασκαλία του ποῦ τοὺς βασικοὺς σταθμοὺς τῆς ἀποτελοῦν οἱ δυὸ φράσεις: «Ἐγὼ εἰμι ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινή, καὶ ὁ πατὴρ μου ὁ γεωργὸς ἐστίν» καὶ «ἐγὼ εἰμι ἡ ἄμπελος, ὑμεῖς τὰ κλήματα». Καί, συνδέοντας τοὺς μαθητὲς του τόσο βαθειὰ καὶ ὀργανικὰ μὲ τὸν ἑαυτό του («ὁ μένων ἐν ἐμοὶ καὶ ἐγὼ ἐν αὐτῷ»), τοὺς λέει: «ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι κλαύσετε καὶ θρηνήσετε ὑμεῖς». Μ' αὐτὴ τὴν προειδοποίηση, μὲ τὴ βαρεῖα προειδοποίηση ὅτι θὰ πονέσουν καὶ θὰ μαρτυρήσουν, τοὺς ἀποχωρίζεται καὶ τοὺς στέλνει στὰ πέρατα τῆς γῆς. «Τίποτα τὸ μεγάλο δὲν παράγεται στὴν ἀνθρωπότητα χωρὶς τὴν προϋπόθεσιν τοῦ πόνου», λέει ὁ Λαμενναὶ σχολιάζοντας τὸ κεφάλαιον 14 τοῦ κατὰ Μάρκον Εὐαγγελίου. Ὁ πόνος, τὸ πιὸ μεταφυσικὸ γεγονὸς τῆς ζωῆς, γίνεται ἡ πιὸ δημιουργικὴ πηγὴ τῆς ἱστορίας. Οὔτε ἡ ὑπερηφάνεια, οὔτε ἡ χαρὰ, οὔτε τὸ πάθος, οὔτε τὸ μῖσος, οὔτε ἡ φιλοδοξία, οὔτε ἡ βούλησις γιὰ ἐξουσία καὶ δύναμις δὲ δημιουργοῦν στὴν ἱστορία ὅ,τι δημιουργεῖ ὁ πόνος. Ὁ πόνος εἶναι μόνος του ἡ μεγάλη δύναμις. Εἶναι δύναμις μεγαλύτερη ἀπὸ κάθε ἐγκόσμιον δύναμις, γιὰτὶ ξεπερνάει τὸν κόσμον. Ποιὸς μπορεῖ, τάχα, νὰ νικήσει ἐκεῖνον ποῦ εἶν' ἀποφασισμένος νὰ πονέσει καὶ ποῦ δὲν ἀπελπίζεται ὅσο κι' ἂν πονάει; Τὸ ὅτι μόνον ἀπὸ τὸν πόνον πηγάζουν τὰ μεγάλα ἔργα, τὸ στηρίζει ὁ Ἰησοῦς καὶ στὴν ἀναλογία ἀνάμεσα στὴν ἀνθρώπινον δημιουργίαν καὶ στὸ φυσιολογικὸ γεγονὸς τοῦ τοκετοῦ: «ἡ γυνὴ ὅταν τίκτη λύπην ἔχει, ὅτι ἦλθεν ἡ ὥρα αὐτῆς». Μάταιον εἶναι ἡ χαρὰ ὁ πόνος δὲν εἶναι μά-

ταιος. Καί τῇ ζωῇ στηρίζει, τῇ ζωῇ καί τὴν ἱστορία, ἀλλὰ καί πέρ' ἀπὸ τῇ ζωῇ καί ἀπὸ τὴν ἱστορία ὠθεῖ τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου. Τὴν κάνει θετική καί στὴ σχέση τῆς μὲ τὸ θάνατο· τὴν κάνει θετική καί στὴν ὁδοιπορία τῆς πρὸς ὅ,τι εἶναι πέρα ἀπὸ τὸ θάνατο. Ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι ὁ μέγας διδάσκαλος τοῦ θανάτου. Ἄλλὰ εἶναι ὁ μέγας διδάσκαλος τοῦ θανάτου, γιατί εἶναι ὁ μέγας διδάσκαλος τοῦ πόνου. Καί εἶναι ὁ μέγας διδάσκαλος τοῦ πόνου, γιατί εἶναι ὁ μέγας διδάσκαλος τῆς ἀγάπης. Καί ὅλα αὐτὰ — ἀγάπη, πόνος, θάνατος — τὰ συναίρει ὁ Χριστιανισμὸς στὴν ἰδέα τῆς αἰώνιας ζωῆς. Πῶς δὲ μπόρεσε κανένας, πρὶν ἀπὸ τὸν Ἰησοῦ, νὰ συλλάβει αὐτὴ τὴ συνάρτηση ἀγάπης, πόνου, θανάτου καί ζωῆς αἰώνιας; Δὲ βρέθηκε οὔτε ἓνας πού νὰ τὴν ὑποψιασθεῖ. Τόσοι μεγάλοι Ἕλληνες προηγήθησαν, τόσοι προφήτες τῆς Ἰουδαίας! Οἱ προφῆτες προδικάσανε κάμποσα ἀπὸ τὰ βήματα καί τὰ λόγια τοῦ Ἰησοῦ, ὄχι ὅμως καί τοὺς μεγάλους λόγους τοῦ καί τὰ μεγάλα τοῦ πάθη. Οἱ Ἕλληνες ἔκαμαν τὶς πιὸ μεγάλες ἀνακαλύψεις, ἀνακάλυψαν τὴ λογικὴ λειτουργία τοῦ ἴδιου μας τοῦ νοῦ, τὴν ἐπιστήμη, ἀνακάλυψαν τὴν αἰσθητικὴ μορφή τοῦ ἴδιου μας τοῦ κορμιοῦ, τὴν κλασικὴ τέχνη, ἀνακάλυψαν τὴν ἠθικὴ λειτουργία τοῦ κοινωνικοῦ μας βίου, τὴν πολιτεία. Ὡστόσο, κανένας τους δὲν ὑποψιάσθηκε τὴ συνάρτηση ἀγάπης, πόνου, θανάτου καί αἰώνιας ζωῆς. Ἡ συνάρτηση αὐτὴ εἶναι μιὰ ἀποκάλυψη. Τὴν ἀποκάλυψη τὴν ἔκαμε ὁ Ἰησοῦς.